

Česká zemědělská univerzita v Praze

Institut vzdělávání a poradenství

Katedra profesního a personálního rozvoje

**Vývoj morálního vědomí u žáků středních škol
a středních odborných učilišť**

Bakalářská práce

Autorka: Andrea Linhartová

Vedoucí práce: Mgr. PhDr. Marie Hanušová

2016

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Institut vzdělávání a poradenství

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Andrea Linhartová

Učitelství praktického vyučování

Název práce

Vývoj morálního vědomí u žáků středních škol a středních odborných učilišť

Název anglicky

The development of moral awareness among students of secondary and secondary vocational schools

Cíle práce

Porovnat vývojová stadia morálky dle různých autorů v teoretické rovině.
Posoudit reakci dívek a chlapců v různých situacích s morálním kontextem.
Analyzovat zjištěné skutečnosti a porovnat výsledky zjištění na středních odborných školách a odborných učilištích.

Metodika

Studium dostupné literatury k dané problematice a porovnání pohledu autorů.
Provedení průzkumu mínění žáků prostřednictvím dotazníků na určité odborné škole
a odborném učilišti, názory vyučujících, metoda srovnání, rozbor modelových situací. Získané informace budou vyhodnoceny a v práci zveřejněny.

Doporučený rozsah práce

Dle pokynů pro psaní bakalářských prací

Klíčová slova

Vývoj, morálka, žáci, střední škola, učiliště, hodnota, odpovědnost, svědomí

Doporučené zdroje informací

- BALCAR, K. – DRAPELA, V J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-134-7.
GILLIGAN, C. – KLIMENTOVÁ, E. *Jiným hlasem : o rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-402-8.
HEIDBRINK, H. – MÜLLER, O. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.
ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-078-0.
VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků : metodické náměty k realizaci průřezových témat*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-386-4.

Předběžný termín obhajoby

2015/16 LS – IVP

Vedoucí práce

Mgr. PhDr. Marie Hanušová

Garantující pracoviště

Katedra profesního a personálního rozvoje

Elektronicky schváleno dne 22. 3. 2016

Mgr. Jiří Votava, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 22. 3. 2016

prof. Ing. Milan Slavík, CSc.

Ředitel

V Praze dne 22. 03. 2016

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma: Vývoj morálního vědomí u žáků středních škol a středních odborných učilišť, vypracovala samostatně a použila jen pramenů, které cituji a uvádím v seznamu použitých zdrojů.

Jsem si vědoma, že odevzdáním bakalářské práce souhlasím s jejím zveřejněním dle zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a to i bez ohledu na výsledek její obhajoby.

Jsem si vědoma, že moje bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitní databázi a bude veřejně přístupná k nahlédnutí.

Jsem si vědoma že, na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, především ustanovení § 35 odst. 3 tohoto zákona, tj. o užití tohoto díla.

.....

(podpis autora)

V dne

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala Mgr. PhDr. Marii Hanušové za odbornou pomoc při vedení mé bakalářské práce.

Abstrakt

Bakalářská práce s názvem "*Vývoj morálního vědomí u žáků středních škol a středních odborných učilišť*" je zaměřena na zjištění a porovnání úrovně morálního vědomí žáků v oborech vzdělání zakončených maturitní zkouškou a výučním listem. Práce obsahuje dvě části, teoretickou a praktickou.

V teoretické části je pomocí rešerše a studia odborné literatury zpracováno rozdělení stadií morálního vývoje dle nejznámějších autorů.

Praktická část obsahuje popis zařízení, kde se formou dotazníkového šetření sbírala data. Ta se pak následně analyzovala a komparativní metodou vyhodnotila pomocí grafů.

Analýza jednotlivých grafů a výsledků šetření dokázala, že morální vývoj sledované skupiny není zásadním způsobem ovlivněn faktory, které se zdály jako důležité v období vývoje žáka.

Abstract

Bachelor thesis entitled "*Development of moral awareness among pupils of secondary schools and secondary vocational schools*" is aimed at identifying and comparing the level of moral consciousness of students in the fields of education ended with graduation exam and the indenture.

The work includes two parts, theoretical and practical.

In the theoretical part research and study of the academic literature is used to process stages of moral development according to the most famous authors.

The practical part contains a description of a device, in the form of a questionnaire to collect data.

It was subsequently analysed and evaluated by comparative graphs.

Analysis of individual graphs and survey results proved that moral development study group is not significantly affected by factors that seemed to be important during development of the pupil.

Obsah:

1. ÚVOD	9
2. CÍLE A METODIKA PRÁCE	10
3. TEORETICKÁ ČÁST	11
3.1 ETIKA JAKO ZÁKLAD MORÁLKY	11
3.2 MORÁLKA.....	11
3.2.1 Podstata morálky	12
3.2.2 Nemorálnost.....	12
3.2.3 Dějiny a morálka	13
3.3 SLOŽKY MORÁLKY	14
3.3.1 Charakter.....	14
3.3.2 Svědomí.....	14
3.4 MORÁLNÍ INTELIGENCE	15
3.5 VÝVOJOVÁ STADIA MORÁLKY DLE RŮZNÝCH AUTORŮ.....	16
3.5.1 Jean Piaget (1896 - 1980).....	16
3.5.2 Lawrence Kohlberg (1927 - 1987)	18
3.5.3 Hedley Bull (1932 – 1985)	19
3.5.4 Robert L. Selman (*1942).....	20
3.5.5 Carol Gilliganová (*1936).....	21
3.6 MORÁLKA A DOSPÍVÁNÍ	23
4. PRAKTICKÁ ČÁST A VÝSLEDKY	25
4.1 ANALÝZA RESPONDENTŮ	28
4.2 DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ A VÝSLEDKY	31
4.3 CELKOVÉ VÝSLEDKY MODELOVÝCH SITUACÍ	34
4.4 VYHODNOCENÍ MODELOVÝCH SITUACÍ - RODINA	36
4.5 VYHODNOCENÍ MODELOVÝCH SITUACÍ - ŠKOLA	40
5. DISKUZE	45
6. ZÁVĚR	48
7. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	49
8. PŘÍLOHY	50
PŘÍLOHA Č. 1:.....	50
PŘÍLOHA Č. 2:.....	51
PŘÍLOHA Č. 3:.....	53
PŘÍLOHA Č. 4:.....	54
PŘÍLOHA Č. 5:.....	55
PŘÍLOHA Č. 6:.....	56
PŘÍLOHA Č. 7:.....	57

1. Úvod

Tématem mé bakalářské práce je Vývoj morálního vědomí žáků středních škol a středních odborných učilišť. Má práce je rozdělena do dvou oblastí a to do roviny teoretické a roviny praktické.

Vybrané téma jsem zvolila proto, že v současné době se často poukazuje na chování mladé generace a především na to, jak je odlišná od generace předešlé. Diskutuje se o morálních tématech, o tom, že děti postrádají základní morální návyky, které se vytváří již v raném dětství. Dnešní uspěchaná doba a zaměstnaní rodiče pak často viní učitele, že nedokážou své žáky více morálně ovlivnit.

Teoretická část je nejprve zaměřena na pojmy, které s morálkou úzce souvisí a tvoří její nedílnou součást. Zaměřila jsem proto na etiku, charakter, svědomí, či morální inteligenci. Větší pozornost jsem pak věnovala vývojovým stadiím morálky a představila v mé práci významné autory věnující se této problematice.

Praktická část mé bakalářské práce se opírá o vytvořený dotazník. Cílem praktické části je zjistit, zda existují rozdíly v chápání morálních zásad v oblasti RODINA a v oblasti ŠKOLA. Dílčími cíli mé práce je vysledovat rozdíl v morálním usuzování žáků podle věku, pohlaví a úrovně vzdělání. Zjistit, zda je možné vysledovat jiné morální usuzování u skupiny žáků mladších 18 let v porovnání se skupinou nad 18 let věku. Zajímalo mne také, jestli na vývoj morálky může mít vliv dospívání v úplné rodině, či zda neúplná rodina je příčinou horšího morálního vývoje dětí.

2. Cíle a metodika práce

Cílem mé bakalářské práce je zjistit a porovnat úroveň morálního vědomí žáků středních škol a středních odborných učilišť a popsat a zjistit rozdíly ve vývoji morálního vědomí u dívek a chlapců.

Pro zmapování vývojových stadií morálky bylo využito studia dostupné literatury k dané problematice.

V praktické části jsem použila dotazník, jako nejčastější metodu získávání dat a informací. Dotazník je rozdělen na oblast rodina a škola. V těchto oddílech se jednotlivě řeší navozené modelové situace zjišťující úroveň morálního vývoje dotazovaných žáků. Zjištěné skutečnosti se komparativní metodou vyhodnotí a získaná data porovnají.

3. Teoretická část

3.1 Etika jako základ morálky

Na otázky týkající se dobra a zla se lidé snaží hledat odpovědi již odpradáвна. Filozofie posloužila jako teoretický základ a dala tak vzniknout novému vědnímu oboru – etice. Ta se zabývá specifickým společenským jevem, kterým je morálka. (Vacek, 2008, s. 7).

V etice se zabýváme otázkami, co je správné a co nesprávné na rozdíl od morálky, která již udává, souhrn pravidel, které je třeba dodržovat při řešení morálních situací.

Náš etický vztah se vyvíjí již od našich počátků, kdy jsme instinktivně a neuvědoměle přijímali etická pravidla a pokračuje stadii učení se tradičním mravům a zvykům. V dospívání nás dovede až k reflexivní morálce. Tento vývoj směřuje do fáze, kdy se jedinec stává díky racionalizaci a socializaci uvědomělou osobností (Kučerová, 1994, s. 10).

3.2 Morálka

Slovo morálka pochází z latinského slova „mos“, které v překladu znamená „vůle“. Morálku můžeme popsat také jako celek, který obsahuje naše zvyky, normy, kterými se snažíme řídit, či zákony, které musíme dodržovat, abychom kladným způsobem regulovali náš život ve společnosti a abychom dokázali fungovat v daném kulturním a společenském systému. Morálka je úzce spjata s dalšími pojmy stejně důležitými a velmi nutnými k tomu, abychom význam slova morálka chápali jako celek. Celek obsahující střípky, které do sebe zapadají a ve svém důsledku vytvoří někdy ten správný, někdy trochu horší obraz jedince. Je jednou z nejstarších otázek filozofie a zabývají se jí nejen filozofové, psychologové, ale i každý z nás. Hlavními a klíčovými otázkami, které morálka řeší, jsou protiklady, jako je dobro a zlo, či to, co je správné anebo špatné. Za své morální jednání si zodpovídá každý jedinec sám, ať je to vzdělaná osoba, či obyčejný člověk.

3.2.1 Podstata morálky

Lidská osobnost, její duchovní hodnoty, spolu s estetickými touhami s potřebou hledat smysl a uskutečnit tak krásný etický vztah člověka ke skutečnosti, tak bychom mohli smýšlet o podstatě morálky. Dobro a zlo nás obklopují od nepaměti a díky jim hodnotíme, co je správné a co je zlé, dodržujeme normy, jež nás více či méně zavazují a podmaňují naše svědomí. Nahlížíme na mravní hodnoty ve vztahu k hodnotám vůbec, vnímáme všechny vzájemné vztahy, jejich relativnost, proměnlivost a morální význam (Kučerová, 1994, s. 3-10).

Morálnost či nemorálnost člověka je posuzována podle jeho vztahu k druhým lidem, skupinám, ale i společnosti a světu. Hodnotíme činy a chování a to obzvláště v zátěžových situacích jako jsou události společenskohistorické, přírodní katastrofy, či ohrožení nejrůznějšího druhu. Sledujeme, zda jedinec neškodí druhým, zajímá nás, jestli aktivně přispívá k blahu druhých, a to ať již skupiny či společenství. Důležitý je i jeho vztah ke zvířatům, přírodě, životnímu prostředí, k vandalismu, ve všech těchto oblastech a mnoha dalších se testuje naše morální způsobilost (Čáp, Mareš, 2001, s. 338-339).

K tomu, abychom mohli o sobě smýšlet jako o morálních bytostech, musíme cítit pouto, jež nás spojuje s druhými. Toto pouto bylo vytvořeno velmi záhy v našem raném dětství a vytváří se na základě dlouhodobého vztahu k dospělému, který nám dokáže poskytnout pocit bezpečí, ukázat směr, kterým se ubírat a tím z člověka vychovat citlivou morální osobnost (Haas, 1999, s. 23).

Do fáze morálního smýšlení dospěje jedinec až tehdy, když začíná prožívat vnitřní napětí mezi různými variantami svého vlastního jednání v určité situaci. Tímto se otevírá člověku mravní problém a tím se stává aktivním tvůrcem svého života (Kučerová, 1994, s. 3-10).

3.2.2 Nemorálnost

Nemorálnost je opakem morálky. Je to porušení určitých pravidel a závazků. Je vnímána jako ohrožení hodnot, které pokládáme za správné. Při amorálním chování neuvažujeme o tom, jestli to co děláme je správné či špatné. Nechápeme nebo nechceme si připustit, že bychom svým jednáním mohli někomu ublížit či někoho

zranit. Naopak jsme přesvědčeni, že jsme našli ten správný přístup k životu (Eyrovi Linda a Richard, 2013, s. 89).

3.2.3 Dějiny a morálka

Významným okamžikem v historii morálky je antika. Příklad lidského sebeuvědomění si vývojového stupně, v tomto období přiblížili filozofové Platón a Sokrates. Sokrates je ve svých teoriích zastáncem dobra a Platón dává přednost rozumu.

Sokrates toužící po jednotnosti morálního vědomí se zaměřil na otázku smyslu života. Zastává názor, že smysl života není dán, ale člověk jej potřebuje hledat a najít, poznat tedy sám sebe. Usiluje o jednotu mravního vědomí, a proto se zaměřuje na ctnost. Se ctností spojené hodnoty užitečnosti, pravdivosti, dobra i krásna, hodnoty estetické, kognitivní i utilitární nabývají nejvyšší hodnoty a tím je dle Sokrata dobro. Dobro, které nelze rozdělit, které je nedělitelné a jedinečné, poskytuje člověku pocit vnitřní jistoty a zakotvení. Sokrates vidí dobro jako jediné. Je přesvědčen o tom, že člověk je veden svědomím, které je ctností a neřest je důsledkem neznalosti. Ctnost označuje za poznání a vědět co je správné tak znamená i dělat co je správné. Všechno zlo spojuje jen s důsledkem lidské neznalosti.

Ctnost dle Platóna spočívá ve věděni a rozumu. Přiklání se k názoru, že člověk disponuje třemi nejdůležitějšími stránkami a těmi jsou - žádostivost, vůle a rozum. V jeho pojetí je nejdůležitější vlastností rozum, který má přednost před ostatními stránkami.

V dobroti Platón spatřuje mnoho druhů, které vznikly díky rozvinuté soustavě hodnot v antické společnosti, a jež mohou tvořit celek pouze tehdy, pokud tvoří jednotu (Kučerová, 1994, s. 10-11).

3.3 Složky morálky

3.3.1 Charakter

Nejdůležitějšími termíny tradičně se spojujícími s morálkou je svědomí a charakter. Charakter můžeme popsat jako soubor psychických vlastností, utvářejících se výchovou a společenskými podmínkami, ve kterých žijeme. Je propojen s intelektem, temperamentem, s motivací a se schopnostmi. Je formován nejvíce výchovou a ostatními sociálními podmínkami (Čáp, Mareš, 2001, s. 164, 339).

Jeden z dalších významných psychologů Erich Fromm rozlišuje charakter ještě podrobněji a to na produktivní, zahrnující prvky socializace, díky níž si člověk utváří vztah k druhým a neproduktivní charakter, spojovaný s asimilací, přisvojováním si žádaných předmětů. O jedinci ideálně charakterově vyzrálém můžeme hovořit tehdy, pokud jsou tyto charakterové vzájemně smíšeny (Drapela, 2011, s. 65).

3.3.2 Svědomí

Svědomí je systémem morální sebekontroly a autoregulace. Naše svědomí nám našeptává, co dělat můžeme a co naopak není správně a silně se projeví hlavně v situacích s morální či náboženskou normou. Vznik svědomí vysvětluje S. Freud, psycholog známý svým velkým přínosem v oblasti psychoanalýzy, jako zvnitřnění rodičovských zákazů a příkazů. Tehdy si jedinec uvědomuje, jeho pravé já a normy jedince jsou přeneseny do jeho nitra. Vědcům však nestačilo pouhé objasnění podstaty a definice pojmu svědomí. Svědomí si rozdělili na pět odlišných forem a dle nich sestavili stupnici morálního charakteru. Tyto formy charakteru rozdělil R. F. Peck na amorální, účelově zaměřený, konformní, s iracionálním svědomím a racionálně-altruistický. Na této stupnici vysvětlil, jak se rozličné typy morálního svědomí a charakteru vyvíjejí a poukázal na fakt, že ve vývoji může dojít vlivem nepříznivých emočních vztahů v rodině, chybnou výchovou, či špatnými společenskými podmínkami i k ustrnutí ve vývoji jedince (Čáp, Mareš, 2001, s. 164, 339).

3.4 Morální inteligence

V souvislosti s morálkou musíme rozumět i pojmu morální inteligence, který napovídá, že je třeba užívat morální složku naší bytosti způsobem inteligentním. Býti morálně inteligentním znamená být si jist ve svém rozhodování a nebýt ovlivňován chvilkovými impulsy a prázdnými frázemi. Jednání morálního jedince, by mělo obsahovat velkou část emocionální empatie a porozumění. Jako morálně inteligentní jedinci pocítujeme také odpovědnost za druhé a tuto povinnost na sebe bereme zcela dobrovolně. Jsme si vědomi nutnosti nemyslet jen na sebe, ale věnovat svoji pozornost i druhým a vycházet si vzájemně vstříc (Haas, 1999, s. 12).

Výzkumy rozličných kultur prokázaly, že napříč těmito kulturami jsou všeobecně platné vlastnosti a pojmy s morální inteligencí přímo související jako například:

Spravedlnost

Spravedlnost je jednou z několika složek, morální inteligence. Můžeme ji vnímat také jako staré pravidlo a rčení: "*Nečiňme jiným, co nechceme, aby jiní činili nám*". Pravidla spravedlnosti se také mění vstupem dalších faktorů a okolností do dané skutečnosti. Co se však nikdy změnit nemůže, jsou zásady čestnosti, spravedlnosti a slušnosti. Rozhodnutí, která jsme jednou učinili, musí být zachována (Haas, 1999, s. 12).

Povinnost a odpovědnost

Vycházet druhým vstříc, nemyslet jen na sebe, věnovat pozornost druhým a nevidět jen sám sebe. Mělo by být naší povinností pomoci tam, kde zasáhla nepřízeň osudu, či nezištně obdarovat či podat pomocnou ruku, je-li to třeba. Tak bychom mohli stručně charakterizovat vlastnosti spojené s odpovědností a povinností jedince, které jsou součástí morálně inteligentní osobnosti (Haas, 1999, s. 12-13).

Důstojnost

Morálně inteligentní jedinec vnímá důstojnost nejen jako vlastní, ale má na paměti i důstojnost ostatních. Chová se tak, jak by chtěl, aby se k němu chovali jiní (Haas, 1999, s. 14).

Sebeovládání

Sebeovládání je další významnou vlastností, morálně inteligentnímu člověku vlastní. Je to schopnost v důležitých okamžicích analyzovat situaci a momentální emoce rozumně přehodnotit tak, abychom svého chování posléze nelitovali a druhé vlivem těchto silných emocí nezranili (Haas, 1999, s. 14-15).

3.5 Vývojová stadia morálky dle různých autorů

Složitostí vývoje jednotlivých stadií morálky se zabýval a zabývá nespočet odborníků. Jednotlivé teorie se od sebe odlišují a každá obhajuje svůj pohled na tuto problematiku. Nyní bych ráda přiblížila některé významné autory.

3.5.1 Jean Piaget (1896 - 1980)

Švýcarský autor vývojové psychologie Jean Piaget si ve své teorii o morálním vývoji zastává názor, že veškerá podstata morálky spočívá v respektu. Respekt, který máme k pravidlům. Jeho vývojová teorie se nazývá „kognitivní teorií“. Je založena na poznávání a poznání.

Svůj výzkum vývoje morálky prováděl Piaget při sledování dětí při hře v kuličky. Děti do tří let věku si hrály s kuličkami dle vlastní libosti a v rámci svých motorických schopností. Jednalo se hlavně o motorická pravidla, která nehrála při hře žádnou roli. Další skupina ve věku od dvou do šesti let napodobovala děti starší, ale i v tomto věku děti dávaly přednost svým vlastním pravidlům, i když již dokázaly napodobovat hru starších spoluhráčů. Stále si hrály dle svých vlastních pravidel. Toto individuální dodržování pravidel a dětské napodobování označil Piaget jako egocentrismus. Ve věku sedmi až deseti let si děti přály zvítězit nad ostatními, a proto pravidla hry sjednocovaly a kontrolovaly. Pravidla nejsou ještě plně dodržována, ale děti se snažily hrát dle nich. Nejstarší skupina jedenáctiletých již znala plné znění pravidel a striktně je dodržovala. V tomto období se stává velmi důležitým momentem pro rozvoj dětské morálky umožnit dítěti podílet se na tvorbě herních pravidel a postupů (Vacek, 2008, Heidbrink, 1997).

Svou teorii upřesnil Jean Piaget ještě dalším podrobnějším dělením vývojových stadií morálky do třech kategorií dle uvědomování si pravidel.

Individuální rituály – motorická schémata

Jedná se o prvotní stadium uvědomování si pravidel v herní praxi. Nelze však přesně určit, zda se jedná o pravidla vymyšlená dítětem, či zda jde již o uvědoměle pravidelné jednání ovlivněného zvenčí (Heidbrink, 1997).

Heteronomní stadium morálky – pravidla jsou nedotknutelná

V tomto období je pro děti největší autoritou rodič. Děti vnímají vnější zákony a pravidla a dítě ovlivňují jen málo. Jsou sice svatá, ale dítě je neužívá. Zodpovědnost má smysl pouze ve vztahu k důsledkům činu, ale ne k záměru. Ve fázi přechodu k heteronomnímu a autonomnímu stupni existuje dle Piageta mezistupeň, ve kterém děti považují za autoritu zevšeobecněná pravidla a velký vliv na celý proces vývoje osobnosti má jejich citové zázemí (Vacek, 2008).

Autonomní stádium morálky – chápání pravidel

Ve fázi autonomního stádia je získaná úcta k autoritě nahrazována vzájemným respektem dětí. Došlo k osvojení pravidel a také zvnitřnění mravních zákonů. Rozvinul se jejich cit pro spravedlnost a jsou schopny přihlížet k různým okolnostem a aspektům při vzniklém sporu. Jejich morální uvažování tím získává jiný rozměr.

Výsledkem Piagetova zkoumání a testů je fakt, že podstatou veškeré morálky je respekt k pravidlům. Ten ještě rozdělil na jednostranný respekt, který směřuje k vývojově nižší formě morálky na rozdíl od respektu vzájemného, který rozvíjí morálku vyšší úrovně (Vacek, 2008, s. 16).

Piagetova teorie se jako celek zakládá na jednostranném a vzájemném respektu a ten ji dělí na dva druhy morálky. Hovoří tedy o nižší a vyšší formě morálky. K tomu, abychom mohli dosáhnout změn ve vývoji morálního vědomí, je třeba nezbytně projít stupněm intelektuálního rozvoje. Za nutnost označil i zkušenost v oblasti vrstevnických, sociálně rovnocenných vztahů a v neposlední řadě i vymanění se z omezujícího nátlaku dospělých autorit. Jako nejvýznamnější faktor pak označuje porozumění a respekt k pravidlům, který se vyvíjí právě vzájemnou spoluprací mezi dětmi (Vacek, 2008, s. 16-17).

3.5.2 Lawrence Kohlberg (1927 - 1987)

Lawrenc Kohlberg, americký psycholog je považován za hlavního představitele psychologie morálky. Popsal a rozdělil morální vývoj do tří základních úrovní a šesti stadií morálního vývoje. Kohlberg se přiklání k názoru, že jednotlivá stadia vývoje morálky musí nutně probíhat za sebou v neměnném sledu a žádné nesmí být vynecháno. Jako základ pro svá tvrzení udává fakt, že dítě prochází rozlišitelnými fázemi, jež jdou ruku v ruce s jeho psychickým rozvojem. Postupně tak tedy dozraje i jeho morální usuzování. Jednotlivá stadia morálního vývoje také zkoumal, a to metodou rozhovoru. Za tímto účelem sestavil příběhy, v nichž se řeší konkrétní morální otázky. Nejvýznamnějším je příběh muže, který potřebuje lék pro svoji smrtelně nemocnou manželku. Morálku rozdělil dle úrovně do jednotlivých stadií.

A/ Předkonvenční úroveň (1 - 2)

1. stádium - orientace na trest a poslušnost

V této fázi dítě respektuje autoritu, ale jen proto, že je silnější, ne pro morální ideály dospělého či pro daný společenský řád.

2. stádium - orientace na účelovost, úsilí o odměnu a vzájemnost

V tomto období děti staví na vzájemnosti. Jeden udělá něco pro druhého, aby ten druhý mu to mohl oplatit. Nejedná se ale o vděčnost ani loajalitu.

B/Konvenční úroveň (také označována jako hodný hoch a hodná dívka (3 - 4)

3. stádium - orientace na souhlas od ostatních

Považuje se za přirozené, chovat se tak, aby s tím ostatní souhlasili, druhým pomáhat a mít dobré úmysly.

4. stádium - orientace na právo a pořádek

Jedinec zde respektuje zákon i normy a to za každých okolností i proti hlasu svědomí.

C/Postkonvenční

5. stádium - orientace na respektování práv jednotlivců a společenskou dohodu

V tomto období je kladen důraz na správné jednání, které je v souladu s lidskými právy. Konáme to nejlepší pro co nejvíce lidí.

6. stádium - orientace na svědomí a etické principy

Přijímáme nejvyšší hodnoty morálních principů a jednáme v souladu s nimi. Respektujeme principy spravedlnosti, vzájemnosti, rovnosti a důstojnosti jedince (Vacek, 2008, s. 8, Heidbrink, 1997, s. 31).

Kohlbergova teorie morálního vývoje se považuje dle jeho kritiků za velmi významnou a je jedním z nejlepších a nejúčinnějších prostředků mravní výchovy vůbec. Je to přehledný, logický model doložený mnoha dlouholetými výzkumy v oblasti morálky (Vacek, 2008, s. 30-34).

3.5.3 Hedley Bull (1932 – 1985)

Dalším autorem, kterého bych ráda zmínila je H. Bull. Ten svým empirickým zjištěním rozdělil morální vývoj do čtyř etap, které vysvětluje na příkladu způsobu řízení automobilu.

Anomie

Jde o fázi egoistickou, kdy jedinec myslí pouze na své zájmy, svůj prospěch. Auto řídí k ostatním lidem absolutně bezohledně.

Heteronomie

Jedinec řídí opatrněji a to proto, že má obavu ze silničních pravidel a zákonů vůbec. Jedinec je ovlivňován mechanismem odměny a trestu.

Socionomie

Řidič řídí opatrně a hlavním důvodem je starost o ostatní a také působit před ostatními dobrým dojemem. Jde mu hlavně o sociální ocenění.

Autonomie

V tomto období je řidič vázán vnitřními mravními principy a řídí ohleduplně. Řídí se svým vědomím a svědomím.

Bull představuje vývojové etapy morálky jako velice široké spektrum, týkající se celé osobnosti člověka. Tyto jednotlivé etapy se mohou různě překrývat a jsou ovlivněny prostředím tak jako i jedinec je ovlivněn různými vnitřními a vnějšími faktory. Dle autora je velmi důležité, aby jedinec úspěšně prošel fází morálky vnější, aby poté mohl dospět do vyšší etapy fáze autonomie. Zastává názor, že k morálnímu zrání je třeba sociální přizpůsobivosti a zvnitřnění norem, které jsou třeba k rozvoji svědomí. Dle Bulla je svědomí základní předpoklad pro vývoj rozvinuté morálky (Vacek, 2008, s. 45-46)

3.5.4 Robert L. Selman (*1942)

Dalším významným autorem dělícím morálku do vývojových úrovní je R. L. Selman. Ten o morálce uvažuje z hlediska sociální perspektivy. Dle jeho pojetí je pro získání vysoké morální úrovně skutečnost, že se vcítíme do role druhého člověka a posuzujeme problém z jeho perspektivy. Jde tedy o „přejímání rolí“. Své studie Selman testoval formou interview. Děti odpovídaly na otázky, které byly poté pečlivě vyhodnoceny, a proběhla jejich detailní analýza. Jedním ze známých Selmanových příkladů sociální perspektivy je dilema, zda koupit svému kamarádovi k narozeninám nové šteně, když se mu jeho pes ztratil. On však momentálně možnost milovat jiného psa odmítá.

Autor tuto perspektivu rozčlenil do 5 úrovní:

Úroveň 0 – Egocentrické - nediferencované perspektivy (4 - 6 let)

V tomto období dítě rozezná myšlenku a pocit jak u sebe tak i u druhých, ale nerozliší, že druhý si sociální zkušenost a průběh jednání vyloží jinak než ono samé. Dítě zaměňuje psychologické a fyzikální aspekty sociálního dění.

Úroveň 1 – Subjektivní – diferencované perspektivy (6 - 8 let)

Dítě již chápe, že v různých sociálních situacích se vlastní perspektiva může lišit od perspektivy druhých. Dítě se významně začíná zabývat vnitřními pocity druhé osoby a jejich jedinečností.

Úroveň 2 – Sebereflektující – reciproční perspektivy (8 – 10 let)

Dítě o svých pocitech a myšlenkách druhých začíná uvažovat z perspektivy druhé osoby a tím se dokáže vžít do situace druhého a sebe vnímat z pozice subjektu. Vytváří si tak schopnost vnímat pocity druhé osoby, vžít se do její situace a vnímat názory, které dotyčný zaujímá.

Úroveň 3 – Vzájemné perspektivy – perspektivy třetí osoby (10 - 12 let)

Tato úroveň je významná především schopností člověka zaujmout perspektivu obou stran. Jsme schopni hodnotit oba postoje současně. Což nás staví do role třetí osoby, která na vztah nahlíží zvnějšku. Dochází k uvědomování si vztahu samotného.

Úroveň 4 – Společenské – hlubinné perspektivy (12 - 15 a výše)

V této fázi pohlížíme na vztah jako na síť či systém různých úrovní a mezilidských interakcí. Uvědomujeme si, že jsme také silně ovlivňováni danými společenskými podmínkami. Dle Selmana můžeme považovat vývoj sociální perspektivy jako nezbytný základ pro odpovídající morální stupeň vývoje. Kohlberg hodnotí tuto koncepci sociální perspektivy jako obtížnou a často při ní dochází k chybnému rozhodování a tím i k nedorozumění. Z vývojového hlediska má v rámci vývojové a sociální psychologie dlouhou tradici (Heidbrink, 1997, s. 94-102).

3.5.5 Carol Gilliganová (*1936)

Dřívější Kohlbergova spolupracovnice Carol Gilliganová na základě vlastního výzkumu a praxe předložila veřejnosti svoji teorii morálního vývoje. Svými studii a biografickými rozhovory s obyvatelkami ženského domova dospěla k názoru, že ženy se liší od mužů svojí psychickou strukturou a postoji k hodnotám vůbec. Na základě tohoto úsudku vypracovala svoji teorii založenou na tvrzení, že nelze vnímat

ženskou morálku jako nadřazenou, ale strukturně rovnocennou. Hovoří o „morálce péče“ (Heidbrink, 1997, s. 120).

Morálku autorka rozdělila do třech stadií a dvou přechodných fází:

Prekonvenční stadium: Orientace na individuální přežití

V tomto stadiu vývoje vystupuje v hlavní roli jedincovo Já. Toto období je charakteristické svým egocentrickým zaměřením a zabývá se otázkou zachování sebe sama za účelem přežití.

1. přechodná fáze: Od egoismu k odpovědnosti

Přechodná fáze je typická uvědoměním si orientace na sebe sama., avšak řeší i otázku rozporu mezi odpovědností a vlastním úspěchem. Jedinec usiluje o uspokojení svých očekávání a postojů vůči sobě samému a touží být vzájemně sociálně akceptován.

Konvenční stadium: Zřeknutí se dobrého

Stadium Zřeknutí se dobrého lze popsat jako období mateřské morálky, která se stává ústřední částí sebepojetí. Žena ale pečuje i velkou částí o slabší, avšak vlastní zájmy a potřeby jedince nejsou zohledňovány. Dobro se v tomto pojetí rovná péči o druhého a starat se o své Já je považováno za nemorální.

2. přechodná fáze: Od dobroty k pravdě

V tomto přechodném období se při řešení otázek morálních problémů neohlížíme na pohled druhých, nýbrž se zabýváme záměrem a jeho důsledky. Žena řeší dilema, či je možné být zodpovědnou za sebe sama, a zda lze zároveň být zodpovědný za druhé.

Postkonvenční stadium: Morálka nenásilí

Ve finální fázi morálního vývoje dochází k získání nadhledu v oblasti společenských norem a hodnot. Jedinec si uvědomuje skutečnost, že Já a ti druzí jsou

na sobě vzájemně závislí. Jsme schopni se svobodně rozhodnout na základě svého morálního přesvědčení i s přihlédnutím ke svým vlastním potřebám a vůli. Tímto se stávám zodpovědným sám za sebe a přistupuji ke svým osobním požadavkům upřímně i pravdomluvně (Heidbrink, 1997, s. 120-122).

Carol Gilliganová se svým dílem snaží poskytnout jasnější vysvětlení rozdílu mezi vývojem mužů a žen v oblasti morálních hodnot i vývoje samotného. Zabývá se otázkami nelehkého formování identity ženy a morálního vývoje v jejím dospívání a poté i v dospělosti. Snaží se doplnit již existující Kohlbergovu a Piagetovu teorii o nabyté poznatky v této oblasti a upozornit na opomenutá fakta a tak i umožnit přinést nový a úplnější pohled na životy obou pohlaví (Gilliganová, 2001, s. 33).

3.6 Morálka a dospívání

Trnitým a nelehkým obdobím je dospívání, které s sebou nese i vývoj v oblasti morálního citění.

Období dospívání s sebou nese pro jedince mnoho změn týkajících se jeho fyzického dospívání, ale i jeho přijímání společností. Je čím dál více vnímán jako dospělá osobnost a zároveň se od něho očekává odpovídající chování. Dostává se do nového sociálního prostředí a musí dodržovat normy a chovat se podle určitých pravidel. Dospívající se nespokojí pouze s formálním vymezením, zajímá se o obsah věci, a proto se ptá: „*Je to správné?*“ Podle Kohlberga se v dospívání jedná již o postkonvenční morálku, kdy se jedinec chce rozhodovat sám dle svých osobních morálních principů. Ty mohou být nezřídka dost nekompromisní a radikální (Vágnerová, 2000, s. 274)

V tomto období dospívání je osobnost mladého člověka zmítána mnoha morálními otázkami, na které hledá odpovědi ve společnosti i sám v sobě. Dovede se trápit bídou lidí trpících hladem, nemocemi, uvažuje o důsledcích svých činů a jejich vlivu na společnost, přemítá o absolutních normách, se kterými si neví úplně rady. Přemýšlí o tom, jak naložit se životem a přitom žít dle pravidel, která jsou dána. Obtížně se s těmito absolutními normami vyrovnává a na jejich základě přísně soudí jak své rodiče, učitele, lékaře tak i ostatní autority. Období dospívání a hledání

odpovědí na základní otázky morálního života co je dobré či zlé je pro adolescenty obdobím velmi obtížným (Říčan, 2014, s. 211).

A. Haas ve své knize nabádá, abychom své děti nechali chybovat. Můžeme je milovat, utěšovat, povzbuzovat, ale nesmíme je neustále chránit. Uchráněním dětí před zklamáním a krutostí, které život přináší, jim znemožníme, aby se postavily na vlastní nohy a byly dostatečně vyzbrojené pro život. Vcítění se do potřeb a citů jiných se dostaví jen tehdy, projde-li dítě obvyklým množstvím nepříjemných zážitků (Hass, 1999, s. 25).

4. Praktická část a výsledky

Průzkum pro praktickou část mé bakalářské práce jsem realizovala na dvou různých středních školách a to na Střední zdravotnické škole, Beroun 2 a Střední odborné škole a Středním odborném učilišti Beroun - Hlinky (odloučené pracoviště Závodí), které poskytují střední vzdělání s maturitní zkouškou, ale také střední vzdělání s výučním listem v denní i dálkové formě studia. Žáci Střední zdravotnické školy, Beroun 2 se mohou vzdělávat ve studijních oborech Sociální činnost a Zdravotnický asistent. Jedná se o obory, kde je hlavní sociální a humanistické zaměření. Oproti tomu na SOŠ a SOU Beroun Hlinky jsou studijní obory zaměřeny spíše na technické vzdělání, jako je Truhlář, Instalatér, Stavebnictví a Strojní mechanik, ale lze zde studovat také obory jako je Kuchař, Kuchař - číšník, Cukrář, Prodavač a Cestovní ruch. Požádala jsem o vyplnění svého dotazníku právě studenty oborů, které jsou spíše humanistického zaměření.

Do průzkumu jsem zahrнула jak žákyně, tak žáky těchto škol, kteří výhradně studují obory spojené s komunikací a s jednáním s lidmi. Zdálo se mi zajímavé zjistit, jak se staví k otázkám týkajících se morálky a morálních zásad vůbec, protože jejich obory je předurčují k řešení každodenních morálních problémů.

Jako prostředky pro můj průzkum jsem zvolila kombinaci dotazníkového šetření a modelové situace. Data, která jsem od žáků získala, jsem zapsala do kontingenční tabulky, ze které jsem dále čerpala podklady pro jednotlivé grafy a vyhodnocování.

První část dotazníku obsahovala základní informativní otázky zjišťující poměry jednotlivých žáků, údaje o věku, studijním ročníku, pohlaví, oboru vzdělání, rodinných poměrech a zálibách žáků.

Další části dotazníku jsem rozdělila na část RODINA a na část ŠKOLA. Tyto oddělené celky obsahovaly náročné modelové otázky již zakomponované do životních situací týkajících se stádií morálního vývoje. Obsahem náročnější otázky byly proloženy otázkami jednoduššími, zjišťujícími stav morálního smýšlení žáků.

Příklad modelové situace RODINA

3/Tvoji rodiče jsou rozvedeni a vztahy mezi nimi nejsou zrovna nejlepší. Žiješ s maminkou, v malém skromném bytě a musíte se často uskromnit, abyste vyšli

s penězi. Máte krásný vztah, rozumíte si a je vám spolu dobře. Po dlouhé době se ozve Tvůj otec, kterého máš také rád, ale často Tě nenavštěvoval. Otec chce, abys bydlel u něho v novém velkém domě, a nabízí Ti za to vysoké kapesné. Jeho nabídka Tě láká. Rozhodnutí je zcela v tvých rukách.

Jak se rozhodneš?

- *Otcovu nabídku nepřijmu, měl se o mne starat od dětství, opustit matku nyní by bylo nespravedlivé vůči ní.*
- *Přestěhuji se k otci, přestože, vím, jak matce ublížím, ale je to můj otec a mám ho rád(a), je to spravedlivé.*
- *Navrhnou možnost, jak bydlet s oběma rodiči, abych mohl(a) být s oběma, ale abych tím nikomu neublížil(a).*
- *Řešil/la bys jinak tuto situaci, uveď jak:*

Příklad otázky s morálním kontextem:

8/ Pomáháš s domácími pracemi?

- *dobrovolně*
- *na požádání*
- *z donucení*
- *pokud za to dostanu finanční odměnu*
- *vůbec nepomáhám*

Příklad modelové situace ŠKOLA:

7/ Psali jste čtvrtletní test z cizího jazyka. Test jste se spolužákem napsali stejně a každý z vás dostal jinou známku. Ty jsi dostal pětku a on čtyřku. U tebe to výsledné známkování neovlivní, ale pokud on si pohorší na pětku, bude muset dělat reparát. Tvůj spolužák je slabý student, ale pilný a snaživý, máš ho rád. Kdybys žádal učitele o změnu hodnocení, ublížil bys mu. Když přijdeš ale domů s pětkou ty, čeká Tě trest. Nebudeš smět o víkendu s kamarády na zábavu, na kterou se delší dobu těšíš. Jak situaci vyřešíš?

- *Kamaráda mám rád, proto si nebudu žádat o opravu známky. On sám mi již mnohokrát pomohl, když jsem byl v nouzi. I on by to pro mne udělal. To, že nemohu jít na zábavu je jen malý trest oproti tomu, že on by musel dělat reparát.*
- *Pětku si nezasloužím. I když mám kamaráda rád, chtěl bych požádat učitele, aby mě test zkontroloval a známku opravil. Doufám, že dostaneme oba za čtyři.*
- *Angličtina mi jde a pětku si nezasloužím. Budu žádat opravu známky i za cenu, že můj kamarád dostane také za pět a bude dělat reparát. Měl se víc učit.*

Příklad otázky s morálním kontextem:

6/ Když se ti přihodí ve škole křivda, jak ji vnímáš?

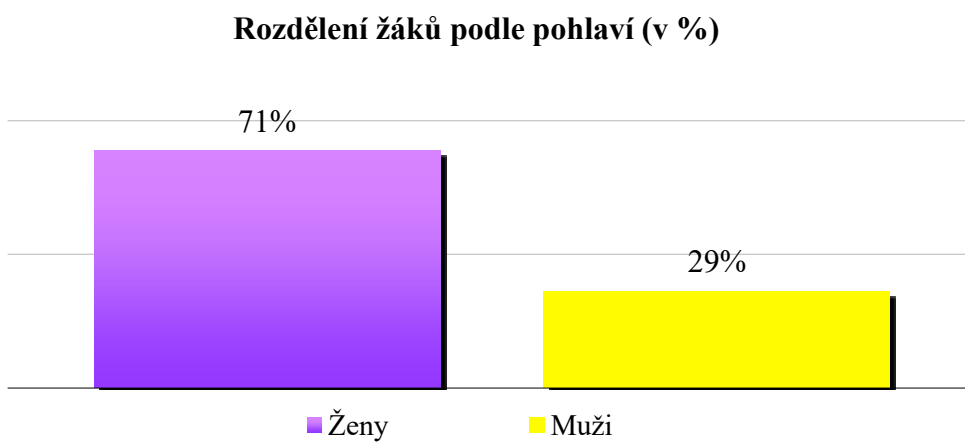
- *domáhám se spravedlnosti*
- *neřeším to*
- *mrzí mne to*
- *nevadí mi to*

Dotazník byl předložen žákům vybraných škol na začátku měsíce prosince roku 2015. Žáci byli poučeni o záměru dotazníkového šetření a správném vyplnění dotazníku. Díky anonymitě mohli na všechny otázky odpovídat co nejpravdivěji a dle svých vlastních názorů. Zároveň byli poučeni o samostatnosti, která byla nezbytná pro kvalitní výsledky dotazníku a nechybělo ani poděkování za podíl na mém průzkumu.

4.1 Analýza respondentů

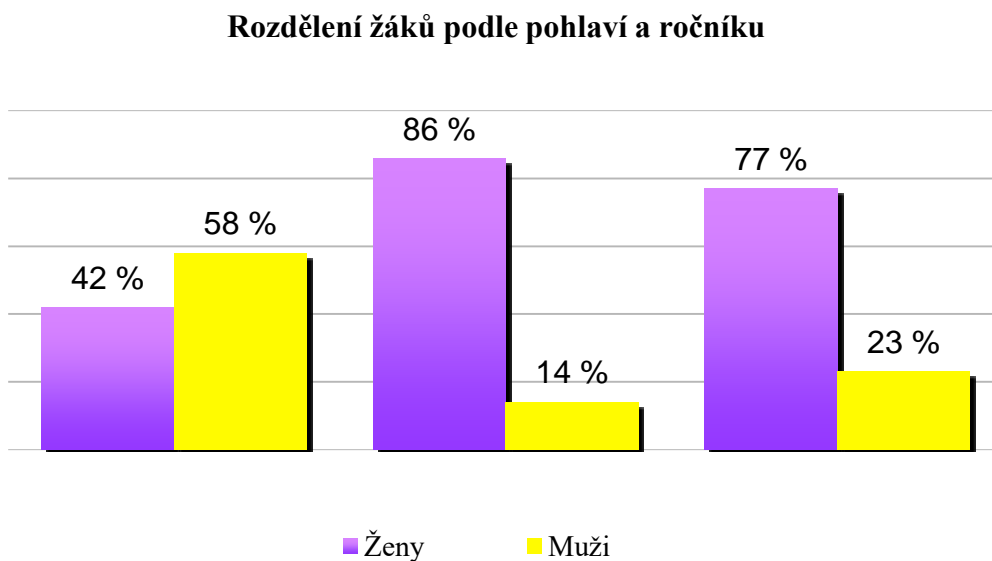
Průzkumu se zúčastnilo celkem 153 respondentů z obou středních škol. Z toho 109 žen a 44 mužů. Dotazník byl vyplňován žáky různého věku, vždy zde byli zástupci prvního, druhého i třetího ročníku studia z každé školy (graf č. 1 a graf č. 2).

Graf č. 1: Rozdělení žáků podle pohlaví (v %)

(Zdroj: vlastní zpracování)

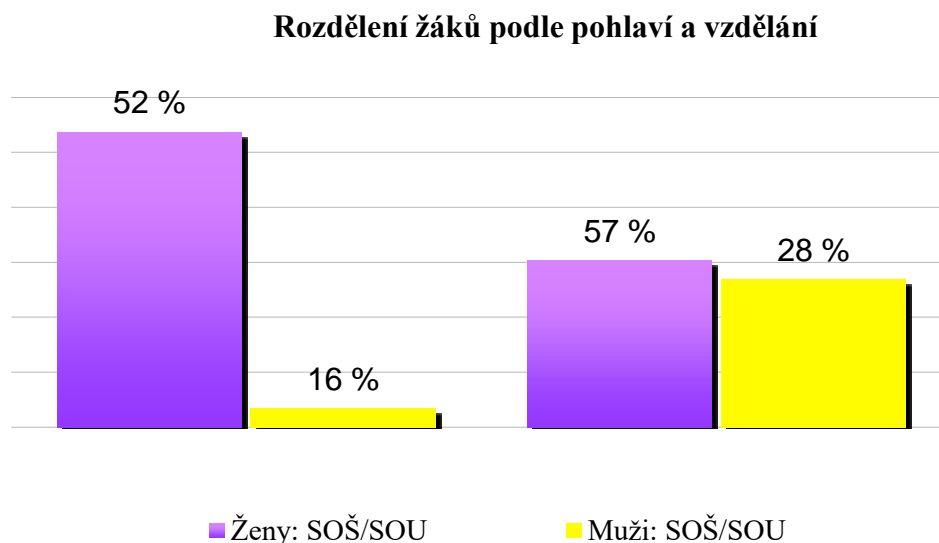
Graf č. 2: Rozdělení žáků podle pohlaví a ročníku

(Zdroj: vlastní zpracování)

Žáci Střední zdravotnické školy, Beroun 2, kteří se zúčastnili šetření, studují obor zakončený maturitní zkouškou. Oproti tomu žáci SOŠ a SOU Beroun Hlinky z odloučeného pracoviště Závodí navštěvují studijní obor zakončený výučním listem. Všichni studenti se vzdělávají v denní formě studia (graf č. 3).

Graf č. 3: Rozdělení žáků podle pohlaví a vzdělání

(Zdroj: vlastní zpracování)

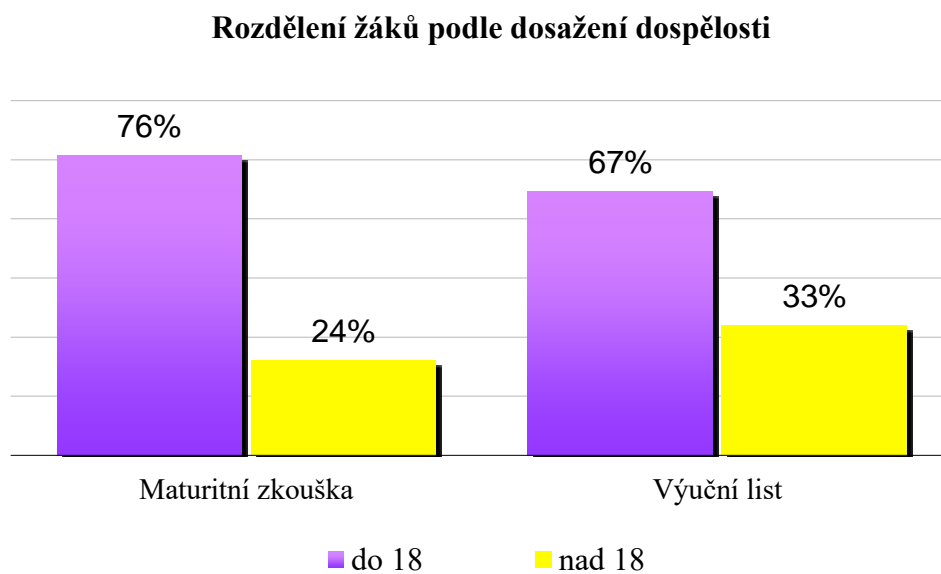
Pro závěrečné vyhodnocování výzkumu jsem rozdělila žáky do dvou skupin, a to dle hraničního věku dospělosti a typu studia (tabulka č. 1). Toto rozdělení jsem zvolila proto, protože osmnáctý rok života člověka je v naší společnosti rokem dosažení plnoletosti a prohlášením mladistvého za dospělou a právně zodpovědnou osobu. Zajímalo mne, zda se v mém průzkumu tato hranice znatelně projeví i ve výsledcích týkajících se stádií morálního vývoje u této věkové kategorie.

Tabulka č. 1: Rozdělení žáků podle dosažení dospělosti

Počet žáků	SOŠ	SOU
celkem	68	85
do 18	52	57
nad 18	16	28

(Zdroj: vlastní zpracování)

Graf č. 4: Rozdělení žáků podle dosažení dospělosti

(Zdroj: vlastní zpracování)

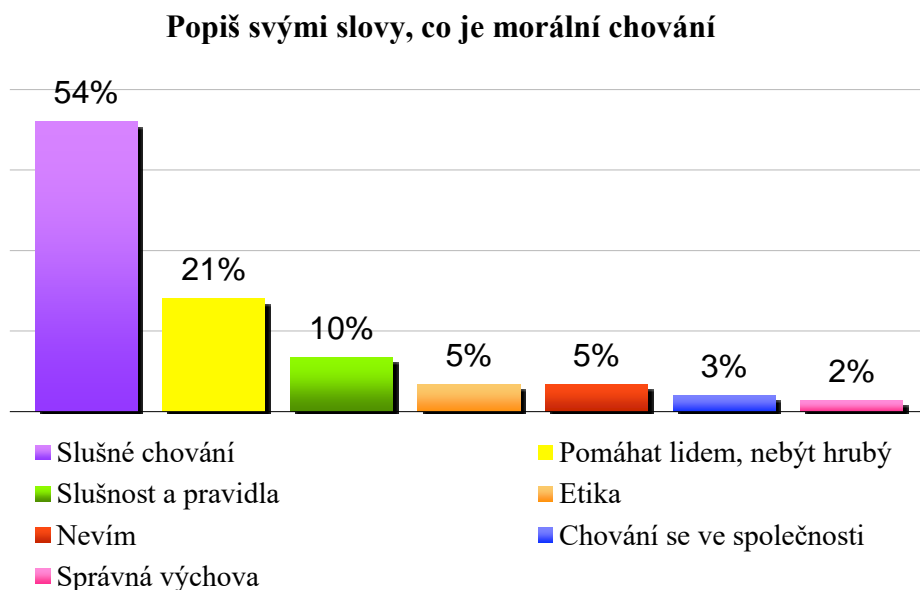
4.2 Dotazníkové šetření a výsledky

Dotazníkovým šetřením jsem od žáků zjišťovala základní informace, díky kterým je lze snadno rozřadit do jednotlivých skupin, které pomohou při vyhodnocování celého výzkumu a k získání potřebných poznatků o jejich morálním vývoji a uvažování.

Před zahájením dotazníku byli žáci řádně seznámeni s tím jak jej správně vyplnit, požádáni o co nejpřímnější odpovědi a znovu byli ujištěni o anonymitě celého průzkumu. Žákům byl také sdělen účel celého průzkumu a oceněn jejich pozitivní přístup ke spolupráci. V této části mé práce představím některé z mých jednodušších otázek zaměřených na morální problematiku.

Zásadní otázkou pro můj průzkum bylo zjistit, zda žáci dokáží zodpovědět, co si představují pod pojmem morální chování. Nejvíce respondentů si pod pojmem morální chování představuje slušné a dobré chování. V druhé nejčastější odpovědi žáci zodpověděli, že morální chování se rovná pomáhání druhým lidem a vyvarování se hrubosti a vulgarit. Odpověď chování podle jistých pravidel a dodržování zásad slušnosti byla třetí nejčastější. I ostatní odpovědi, kromě odpovědi NEVÍM s morálkou úzce souvisely.

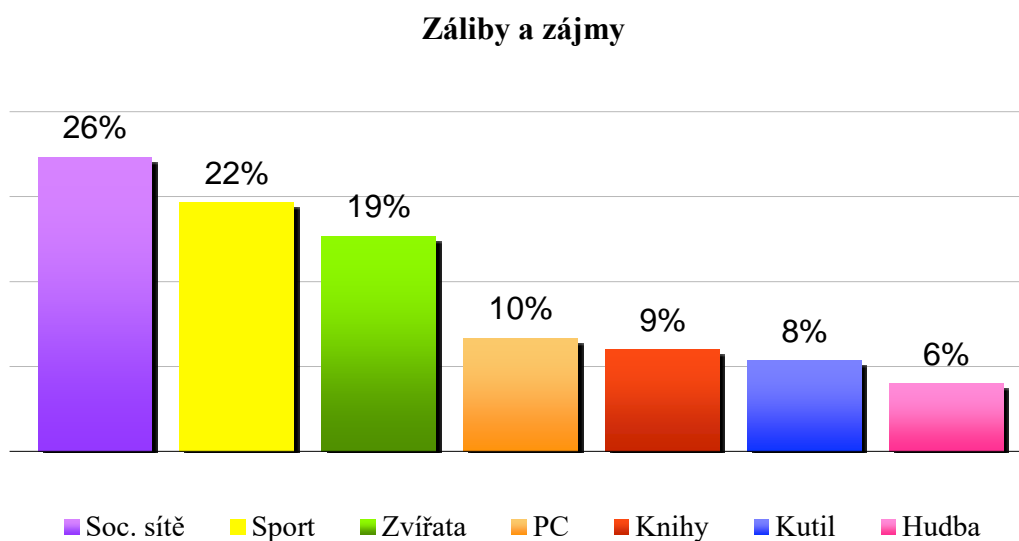
Graf č. 5: Popiš svými slovy, co je morální chování.

(Zdroj: vlastní zpracování)

Jednou z těch jednodušších otázek byla ta, která se zaměřovala na zájmy a záliby dnešních dospívajících dětí. Vyhodnocení této otázky bylo velice milým překvapením. Přesto, že sociální sítě zauímají v zálibách a zájmech žáků první pozici, umístily se sport a zvířata na velmi pěkném druhém a třetím místě. Což svědčí o tom, že dospívající potřebují pro začlenění se do společnosti skutečné sociální kontakty, kterých se jim dostane například při sportu. (graf č. 6).

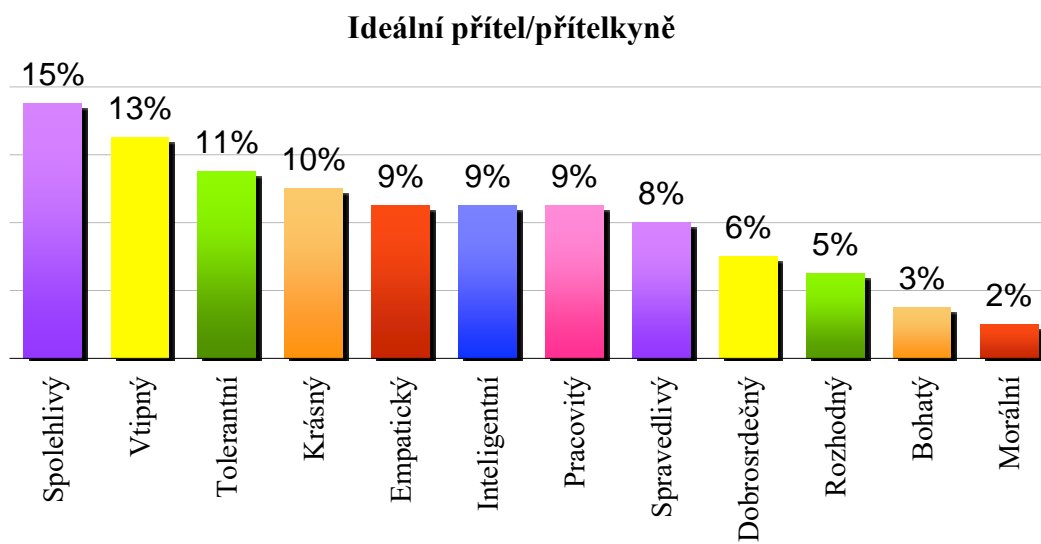
Graf č. 6: Záliby a zájmy

(Zdroj: vlastní zpracování)

Zajímavou otázkou bylo sestavení si ideálního přítele/přítelkyně z 5 nabízených přídatných jmen. Vysoko se umístily vlastnosti jako je spolehlivost a tolerance, což je pozitivní výsledek oproti bohatému partnerovi, který se umístil předposlední. Bohužel morální hodnota ve vztahu zde dopadla nejhůře. Tento špatný výsledek, který se v průzkumu projevil, přisuzují tomu, že velká část dotazovaných si nedokáže představit konkrétní pojem tohoto slova. Respondenti tápou (jak se projevilo v mém dotazníku u otázky "Co je to morální chování?") mezi pojmy jako je slušnost či poslušnost, pomáhání lidem a nevnímají toto slovo jako celek, který se skládá z mnoha částí a proto je dotazovaným tak neznámý. Z tohoto důvodu se k němu zřejmě nepřiklonili. Přesto, že vlastnosti jako je spolehlivost i tolerance lze vnímat jako morální hodnoty (graf č. 7).

Graf č. 7: Ideální přítel/přítelkyně

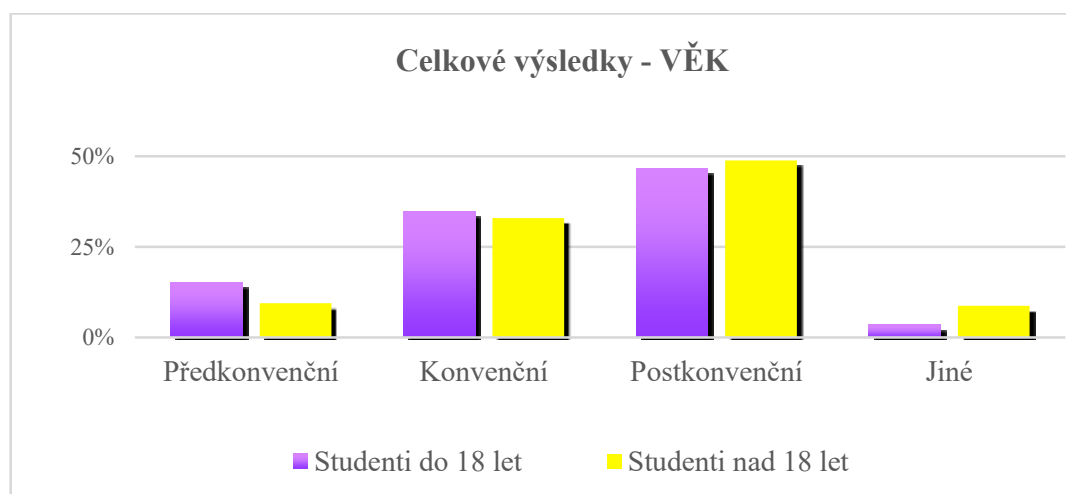
(Zdroj: vlastní zpracování)

4.3 Celkové výsledky modelových situací

V další části mé práce vyhodnotím nejprve celkové výsledky průzkumu a to na jaké úrovni morálního vývoje žáci odpovídali na jednotlivé modelové situace zařazené do vývojových stadií morálního zrání rozdělené na předkonvenční, konvenční či postkonvenční úroveň dle jednoho z významných autorů této problematiky Lawrence Kohlberga. Dále se budu věnovat jednotlivým částem RODINA a ŠKOLA. Celkové výsledky jsou znázorněny v několika grafech a hodnotí čtyři hlavní kategorie vlivu na morální vývoj žáků a to věk, typ vzdělání, vývoj v úplné či neúplné rodině a porovnání odpovědí rodina x škola.

V grafu č. 8 jsem porovнала žáky s výučním listem i s maturitní zkouškou společně a rozřadila je podle věku na dvě skupiny nad a do 18 let věku. Mým záměrem bylo zjistit, zda nižší věková kategorie žáků se bude nacházet na nižší úrovni morálního vývoje. Z grafu však vyplývá, že úrovně morálního vývoje u obou kategorií jsou velice vyrovnané. Proto nelze považovat nižší věkovou skupinu za skupinu s nižší úrovní morálního vývoje.(graf č. 8).

Graf č. 8: Celkové výsledky – VĚK

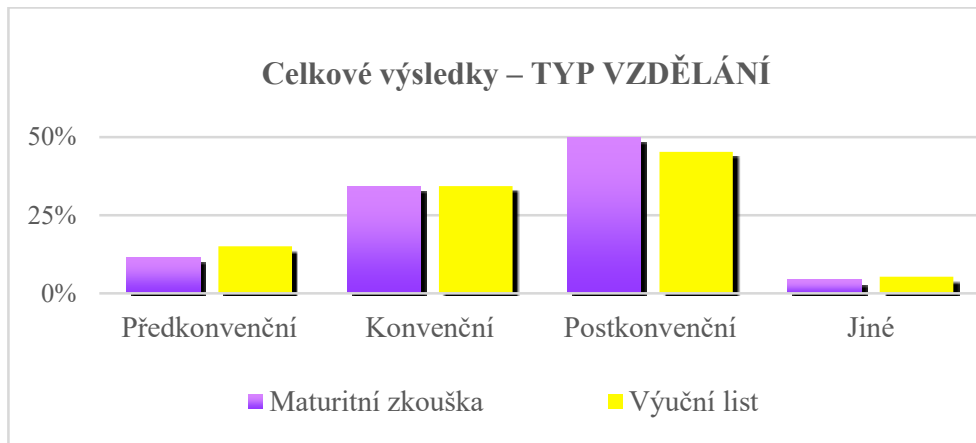

(Zdroj: vlastní zpracování)

U dalšího grafu s výsledným hodnocením morální úrovně studentů je základním kritériem typ vzdělání. Porovnávání byli všichni žáci ze Střední zdravotnické školy, Beroun 2 a také žáci Středního odborného učiliště Beroun - Hlinky (odloučené pracoviště Závodí). Vyhodnocením výsledků dotazníkového šetření se podařilo

zjistit, že ani typ vzdělání má určitý vliv na vyspělost morální úrovně respondentů (graf č. 9).

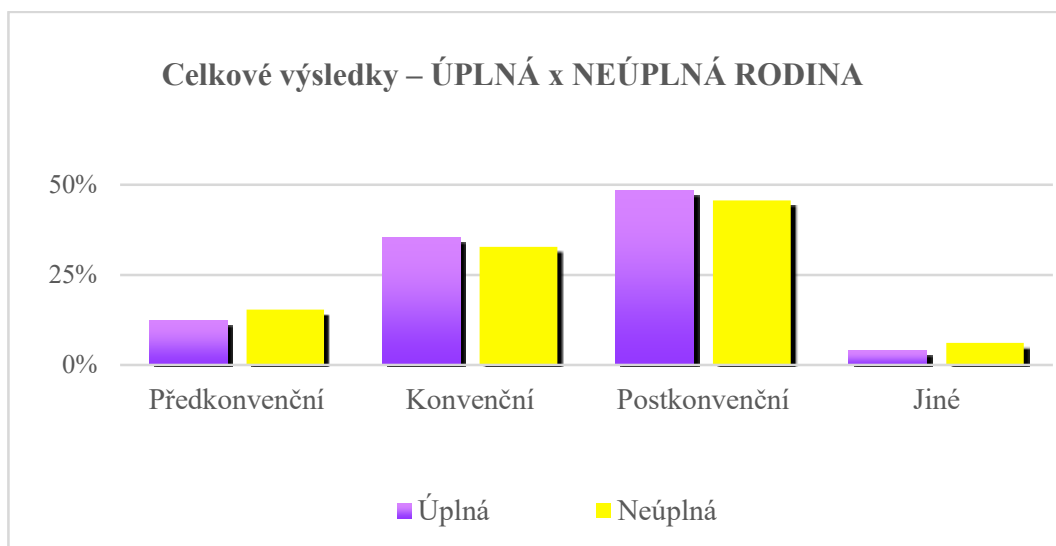
Graf č. 9: Celkové výsledky – typ vzdělání

(Zdroj: vlastní zpracování)

Dalším kritériem porovnávání morálky žáků bylo jejich rodinné zázemí. Zda žijí a vyrůstají v úplné či neúplné rodině a zda má toto prostředí vliv na jejich morální vývoj. Ačkoliv jsem očekávala v této oblasti výkyvy u dětí žijících v neúplné rodině, výsledky ukázaly, že ani domácí zázemí nemá nikterak výrazný vliv na morální vývoj žáků (graf č. 10).

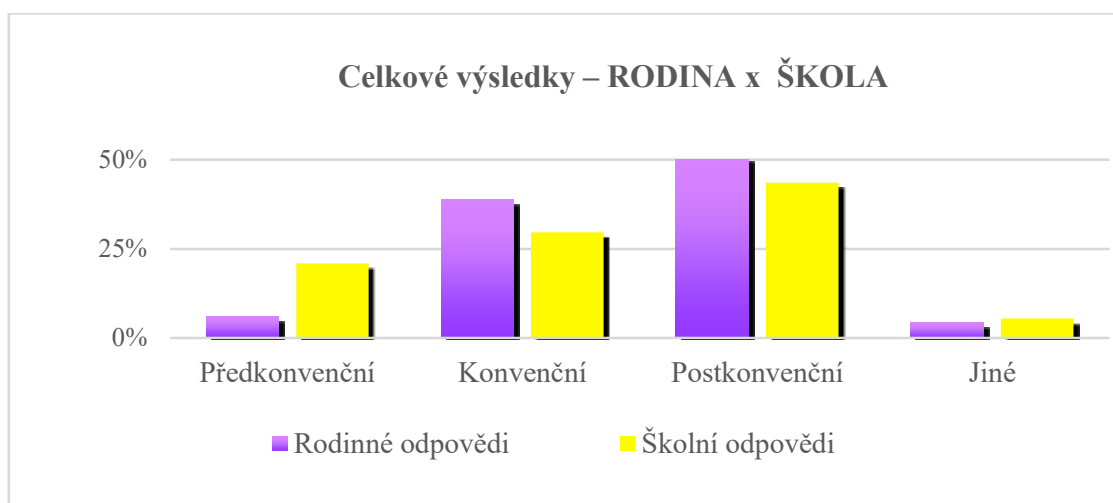
Graf č. 10: Celkové výsledky – úplná x neúplná rodina

(Zdroj: vlastní zpracování)

Tento graf znázorňuje celkové odpovědi žáků z části RODINA a z části ŠKOLA. Je zde patrné, že výsledné hodnoty jsou zde podobné. V obou případech u žáků převažují odpovědi na konvenční a postkonvenční úrovni morálního vývoje, avšak vyšší procento je zde zřetelné v okruhu RODINA. Domnívám se, že tento fakt vypovídá o tom, že vůči rodinným příslušníkům a členům rodiny cítíme ještě vyšší morální závazky než ke svým spolužákům. (graf č. 11).

Graf č. 11: Celkové výsledky – rodina x škola

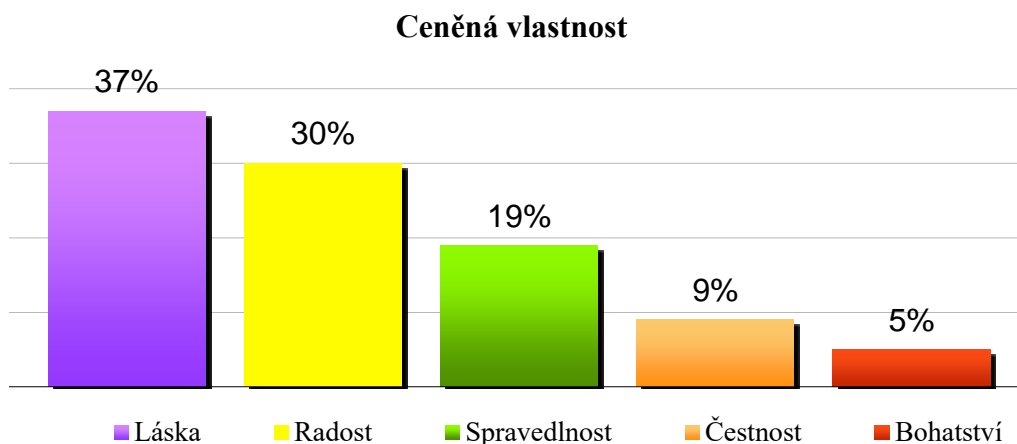
(Zdroj: vlastní zpracování)

4.4 Vyhodnocení modelových situací - RODINA

V části RODINA jsem konkrétněji představila jednotlivé názory žáků na otázky týkající se morálních hodnot a vyhodnotila zde odpovědi na modelové situace v rámci rodiny.

Graf č. 12 zobrazuje výsledky nejvýše ceněné vlastnosti, kdy žáci vybrali z pěti slov pro ně to nejcennější. Na výběr měli slova: radost, bohatství, čestnost, spravedlnost a láska. Hodnoty láska a radost jednoznačně převažovaly nad bohatstvím. Výsledky této dotazníkové otázky svědčí o tom, že většina dotázaných má správně nastavené morální i společenské hodnoty a láska a radost jednoznačně zvítězily nad bohatstvím. (graf č. 12).

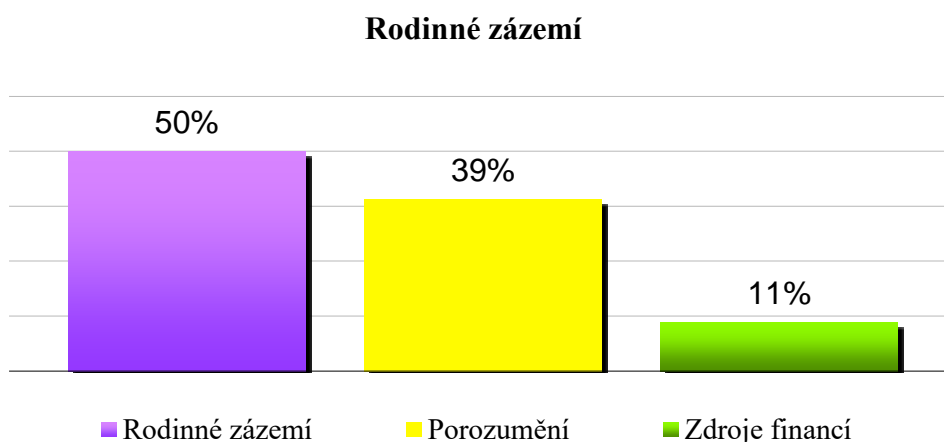
Graf č. 12: Ceněná vlastnost

(Zdroj: vlastní zpracování)

Další okruh otázek v části RODINA byl zaměřen na žáky ve spojení s jejich rodinou či osobami, se kterými žijí ve společné domácnosti. Z výsledků této otázky je patrné, že velmi důležitým prvkem pro dospívající děti je pocit rodinného zázemí a porozumění. Rodinné zázemí a porozumění tak jednoznačně zvítězila nad zázemím finančním, což se u dospívajících dětí jeví jako velmi pozitivní skutečnost. (graf č. 13).

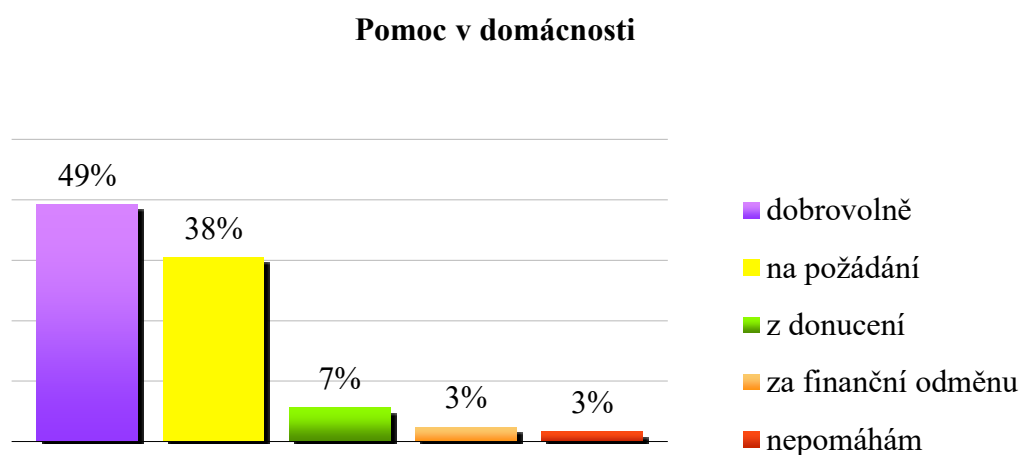
Graf č. 13: Rodinné zázemí

(Zdroj: vlastní zpracování)

V grafu zabývajícím se pomocí v domácnosti jsem porovnávala odpovědi studentů na otázku, zda doma pomáhají s domácími pracemi. Z morálního hlediska mládeže je velice příznivé, že naprostá většina pomáhá doma dobrovolně nebo na požádání. Jako pozitivní vidím to, že respondenti neberou jako samozřejmost uklizený domov, ale aktivně se na něm podílejí (graf č. 14).

Graf č. 14: Pomoc v domácnosti

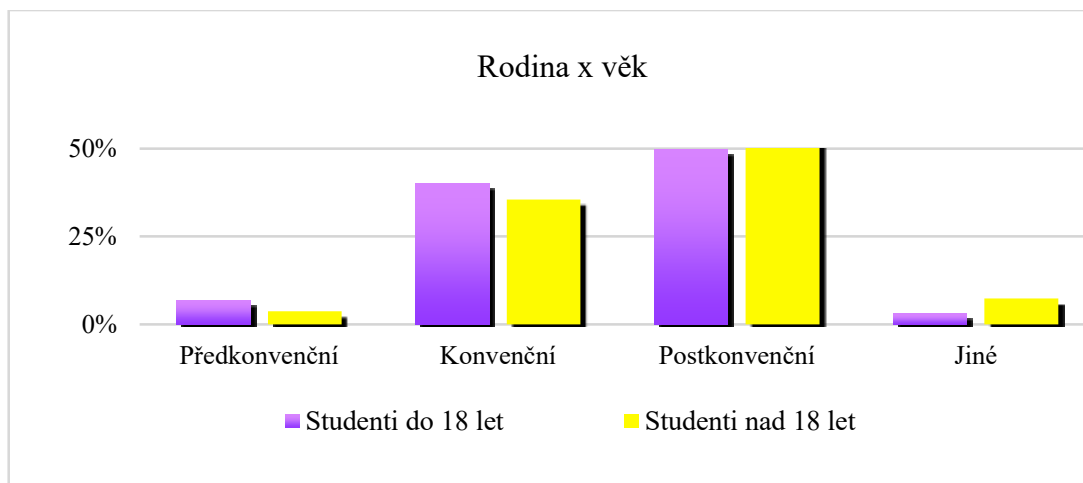

(Zdroj: vlastní zpracování)

Záměrem mého dotazníkového šetření bylo zjistit úroveň morálního uvažování žáků a zjistit, zda se mohou objevit výkyvy v morálním usuzování v rámci rodiny v porovnání s věkem, typem vzdělání, či v oblasti rodinného zázemí.

V grafu č. 15 byly porovnány výsledky z hlediska věku studentů v oblasti RODINA tím, že byly rozčleněny na skupinu pod 18 let a nad 18 let věku. Výsledky ukázaly vyrovnanost odpovědí jak ve vyšší i nižší věkové kategorii. Tady bych to trochu změnila: Výsledky ukázaly vyrovnanost odpovědí mezi kategoriemi a jednoznačnou převahu konvenčních a postkonvenčních odpovědí.

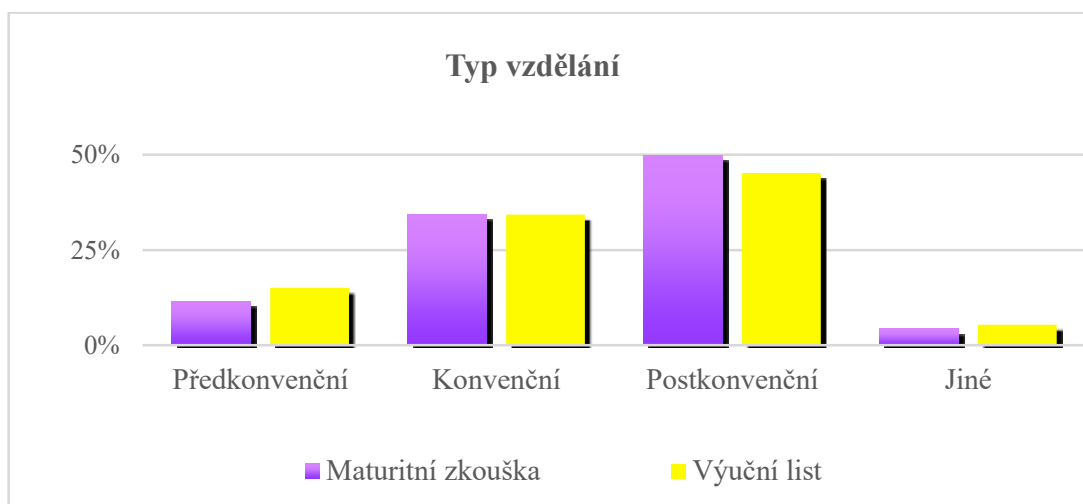
Graf č. 15: Rodina x věk

(Zdroj: vlastní zpracování)

Porovnáním odpovědí žáků středních škol a středních odborných učilišť v oblasti RODINA se projevily rozdíly. Žáci s oborem vzdělání s maturitní zkouškou se vyjádřili v dotazníkovém šetření na postkonvenční úrovni oproti žákům oboru vzdělání s výučním listem. Lze tedy usuzovat, že dosažené vyšší vzdělání má přímý vliv na úroveň morální uvažování žáků (graf č. 16).

Graf č. 16: Typ vzdělání

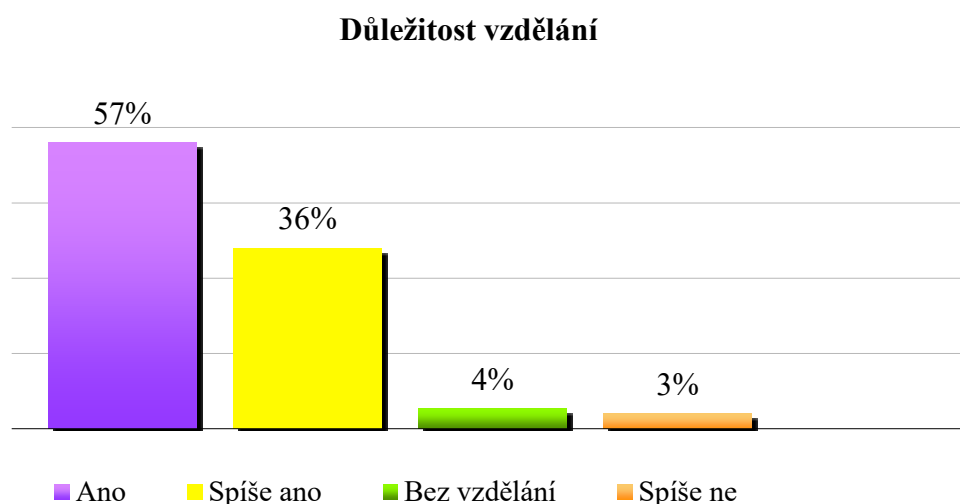
(Zdroj: vlastní zpracování)

4.5 Vyhodnocení modelových situací - ŠKOLA

Stejným způsobem jako u oblasti RODINA jsem postupovala u vyhodnocení výsledků v oblasti ŠKOLA.

Pro žáky jsem na úvod této části připravila podstatnou otázku, zda je pro ně vzdělání důležité či nikoliv. Z výsledku vyplývá, že naprostá většina vnímá vzdělání jako důležitou součást své budoucnosti a svého života. Pozitivním zjištěním je i to, že je vzdělání velice důležité i pro žáky navštěvující odborná učiliště. (graf č. 17).

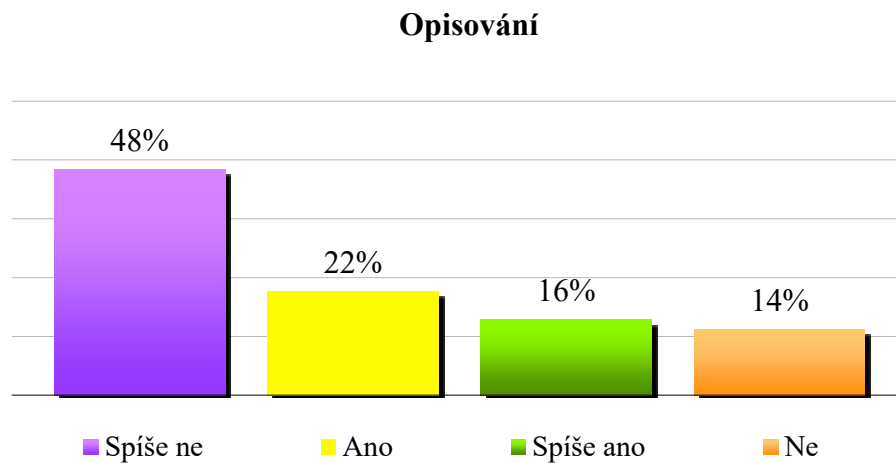
Graf č. 17: Důležitost vzdělání

(Zdroj: vlastní zpracování)

Další otázka je velice úzce spjata s morálkou dotazovaných žáků. Díky anonymitě dotazníku se podařilo získat na otázku podvádění a opisování velice pravdivé a zajímavé odpovědi. Potvrdilo se, že pouhých 14 % žáků při testech nepodvádí. Vyjádření ostatních respondentů potvrzují, že tento jev je velice častý a žáci jej vnímají jako běžnou záležitost a morálku s opisováním nedávají do spojitosti (graf č. 18).

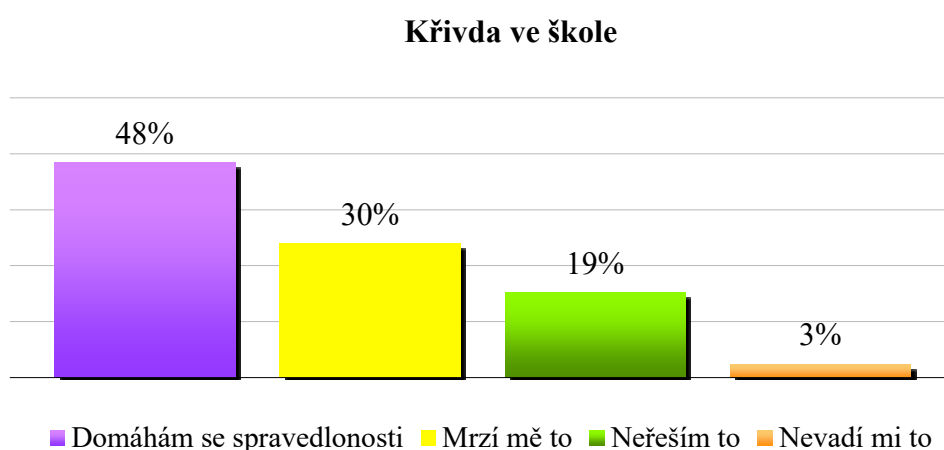
Graf č. 18: Opisování

(Zdroj: vlastní zpracování)

Vnímání křivdy ve škole je opravdu úzce propojeno s morálním vývojem žáků. Proto byla tato otázka připojena k mému dotazníku. Téměř polovina žáků vnímá křivdu a bezpráví ve škole jako nespravedlnost a hodlá s ní bojovat. Druhou velkou 30% část dotazovaných tvoří zastánci zdrženlivého postoje, kteří křivdu přiznají, ale dál s ní již nebojují. (graf č. 19).

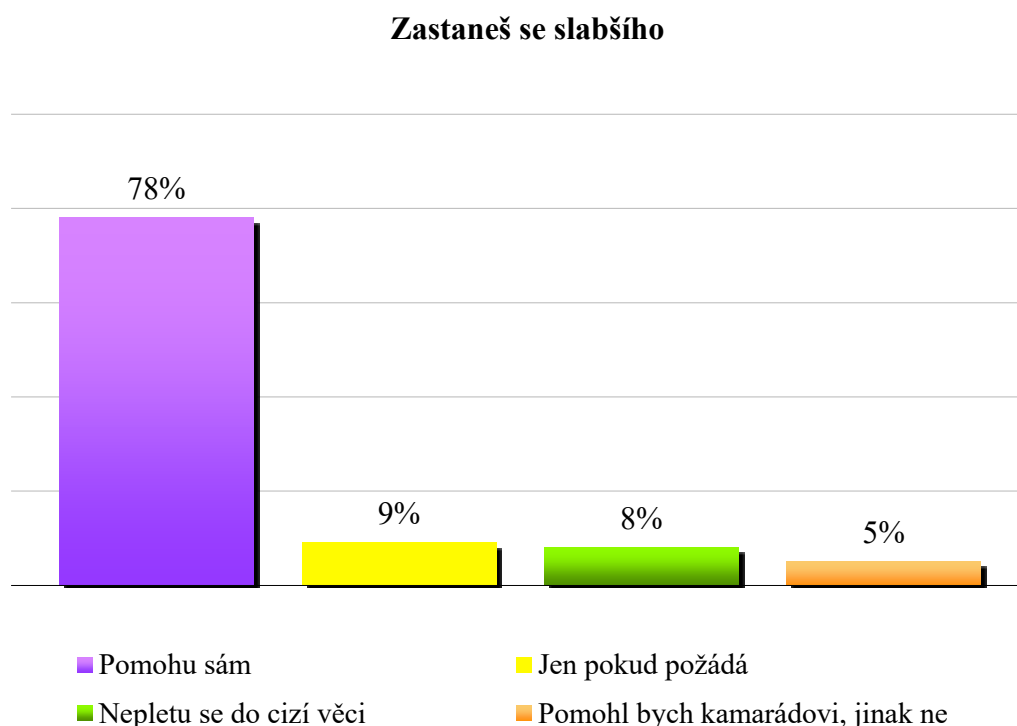
Graf č. 19: Křivda ve škole

(Zdroj: vlastní zpracování)

Zastaneš se slabšího, pokud je potřeba? Poznatek z tohoto výsledku je velice pozitivní a vypovídá o velmi dobrém morálním postoji a smýšlení žáků. Celých 78 % žáků by pomohlo z vlastní vůle, což je velmi potěšivé zjištění (graf č. 20).

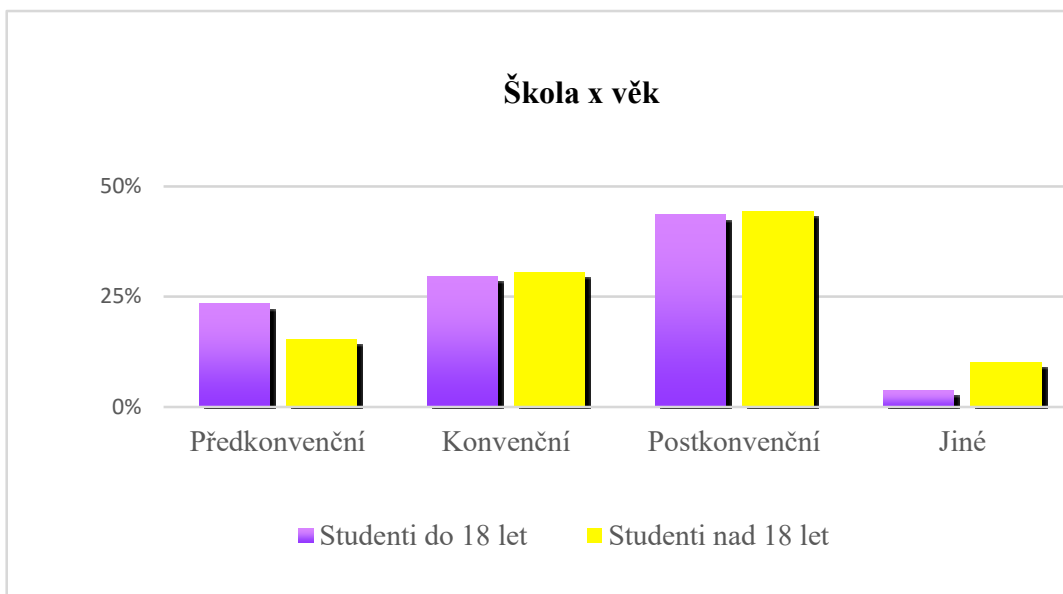
Graf č. 20: Zastaneš se slabšího

(Zdroj: vlastní zpracování)

I v části ŠKOLA jsem vyhodnotila modelové situace dle tří hlavních kritérií a to je věk, vzdělání, úplná x neúplná rodina. Vzhledem k věku byly odpovědi vyrovnané až na předkonvenční morální úroveň. Zde je zřetelná závislost na věku žáků. Z tohoto výsledku vyplývá, že věk má vliv na stupeň morálního úsudku žáků. (graf č. 21).

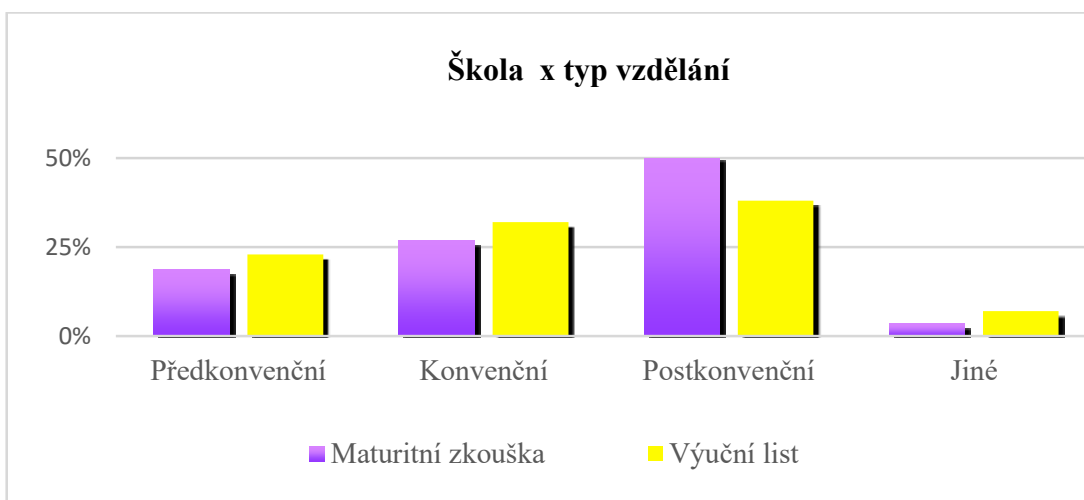
Graf č. 21: Škola x věk

(Zdroj: vlastní zpracování)

Pokud byly otázky spojené s morálkou ve škole rozděleny dle typu vzdělání, bylo zřejmé, že žáci z oborů zakončených maturitní zkouškou mnohem častěji smýšleli postkonvenčním způsobem myšlení na rozdíl od žáků studijních oborů s výučním listem. Zde se tedy projevilo, že vliv na morální vývoj má i úroveň vzdělání žáků (graf č. 22).

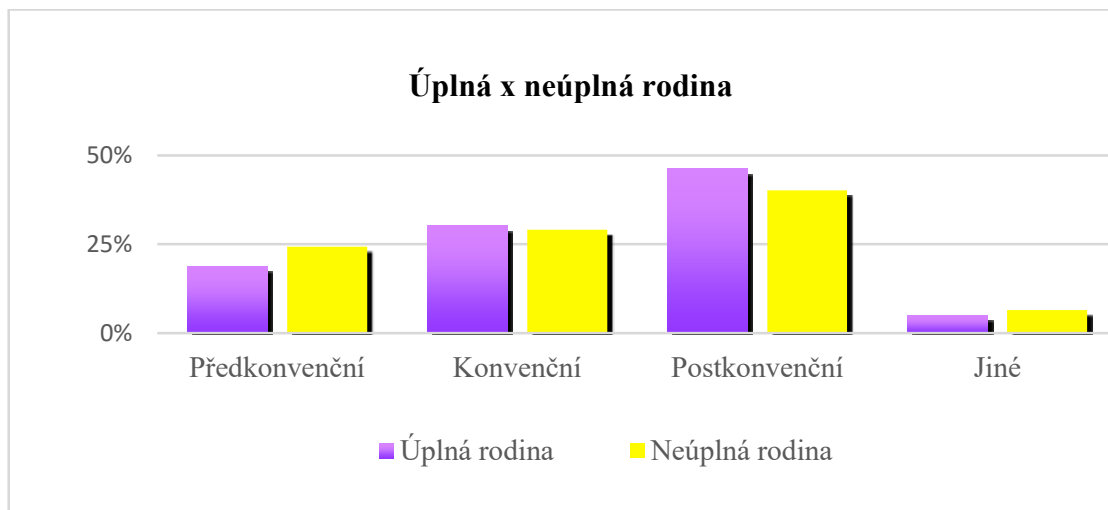
Graf č. 22: Škola x typ vzdělání

(Zdroj: vlastní zpracování)

Stejně tak zůstávají odpovědi vyrovnané, když je morální vývoj posuzován z hlediska rodinného zázemí studentů (graf č. 23).

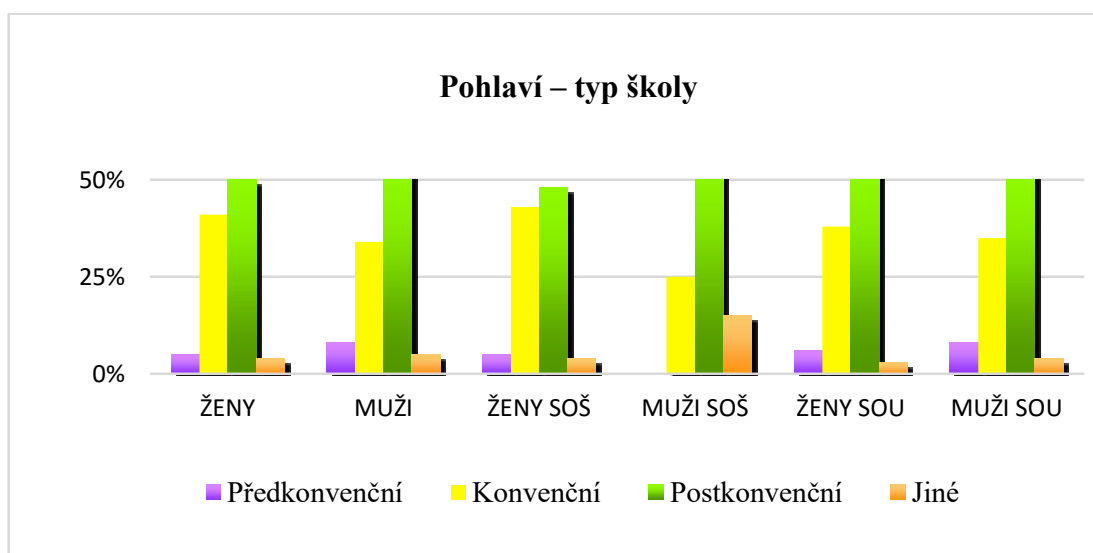
Graf č. 23: Úplná x neúplná rodina

(Zdroj: vlastní zpracování)

Grafem č. 24 jsem porovнала rozdíly v uvažování žen a mužů různého vzdělání a zjistila tak úroveň jejich morálního vývoje a usuzování (graf č. 24).

Graf č. 24: Pohlaví x typ školy

(Zdroj: vlastní zpracování)

5. Diskuze

Výsledky vyhodnocení grafů a zjištění zde okomentuji a své závěry z výsledků se pokusím shrnout. V mém průzkumu žebříčku základních morálních hodnot dnešních žáků středních odborných učilišť a středních škol jsem dospěla k názoru, že přesto, že se v dnešní uspěchané době často projevují známky opovržení dnešní mládeží, má zjištění jsou v tomto směru pozitivní. V otázce, která řešila význam slova morální chování, prokázali žáci 73 % povědomost. I když žádný žák nedefinoval morální chování jako určitý celek obsahující jednotlivé části, odpovědi jako slušné chování, či pomáhat lidem, lze uzнат jako projev správného zařazení tohoto pojmu. Mezi nejčastěji volené záliby dnešní mládeže patří na prvním místě sociální sítě a druhé a třetí místo obsadil sport a zvířata. Ve všech těchto oblastech se prolínají prvky komunikace, mezilidských vztahů, společenských interakcí a vzájemného působení jedince na druhé a s tím vším tedy i všudypřítomná morálka každého z nás. Mnohé z nás dnes znepokojuje zásadní vliv sociálních sítí na dospívající. Sotva se dnes setkáte s žáky, kteří by tímto způsobem nekomunikovali s ostatními. Z pohledu morálky, bychom se mohli ptát, zda tento nový typ komunikace může mít negativní vliv na vyrůstající populaci. Dle mého názoru se jedná o další pokrok v oblasti nových technologií, který umožňuje neuvěřitelně rychlý přenos informací, myšlenek, nápadů, dojmů a možností. Myslím, že se nelze tomuto technickému pokroku ubránit, spíše je zapotřebí o to více s dětmi komunikovat a snažit se jejich leckdy zkreslené názory na problémy dnešní doby diskutovat a tím jim pomoci najít jejich vlastní pohled na věc. I autor Jean Piaget ve své teorii o morálním vývoji považuje za nutnost, k dosažení změn v morálním vědomí, projít si stupněm intelektuálního rozvoje. Jde především o získání zkušeností v oblasti vrstevnických a sociálních vztahů a s tím spojené osamostatnění se od tlaku dospělých autorit. Získat tak porozumění a respekt k pravidlům, jež se vyvinou právě vzájemnou spoluprací mezi dětmi (Vacek, 2008).

Z celkových výsledků a porovnání žáků středních škol a středních odborných učilišť vyplynulo, že věk ani rodinné zázemí nemají zásadní vliv na úroveň morálního vývoje žáků. U celkových srovnání škola a rodina se projevily rozdíly. Většina dotazovaných se v rámci rodiny vyjádřila spíše konvenčně a postkonvenčně oproti dotazovaným v rámci školy. Toto zjištění bych přisoudila citlivějšímu

smýšlení žáků při řešení otázek v oblasti rodiny, k našim vyšším morálním závazkům a vyšší míře empatie, které doma prožíváme. V modelových situacích v okruhu rodiny se u odpovědí žáků do 18 let a žáků plnoletých neprojeví výrazné rozdíly a to ani v otázkách týkajících se rodinného zázemí. Lze tedy usuzovat, že i když dítě vyrůstá v neúplné rodině a dostává se mu dostatečné péče, lásky a porozumění, jeho morální vývoj nikterak nestrádá.

Úroveň dosaženého vzdělání se projevila v otázkách rodiny tak i školy jako velice důležitý faktor. Žáci středních škol se v obou rovinách přiklínili k odpovědím na postkonvenční úrovni a výrazně převýšili žáky oboru vzdělání s výučním listem. Průzkum v tomto případě evidentně prokázal vyšší morální vyspělost u žáků, kteří navštěvují obory vzdělání s maturitní zkouškou. Lawrence Kohlberg popsal, že dítě prochází rozlišitelnými fázemi, které úzce souvisí s psychickým rozvojem jedince. Postupně tak tedy dozrává i jeho morální usuzování. Proto, bych se přiklonila k názoru, že žáci oboru vzdělání s výučním listem svým psychickým vývojem teprve dospějí do stádia nejvyšší morální úrovně (Heidbrink, 1997).

Otázky zaměřené na oblast školy svým výsledkem také potěšily. Vzdělání považuje celých 93 % dotazovaných za důležité, přesto, že se dnes školy potýkají s vysokou docházkovou absencí. S křivdou a bezprávím ve škole je odhodláno bojovat 48 % dotazovaných a 30 % část dotazovaných tvoří zastánci zdrženlivého postoje, kteří křivdu přiznají, ale dál s ní již nebojují. Kladný postoj k ostatním lidem se projevil v otázce, kdo by se zastal slabšího sám od sebe bez vyzvání. Celých 78 % žáků je připraveno pomoci druhým. Tímto dotazovaní prokázali svůj velký morální potenciál. Tento pozitivní výsledek je velice povzbuzující. Jednalo se o velice jednoduchou a stručnou otázku, týkající se každého z nás. Je potěšující vědět, že morální základ u mladé generace je tak jednoznačně kladný. V modelových situacích v okruhu školy se odpovědi žáků do 18 let a žáků plnoletých výrazně nelišily a to ani v otázkách týkajících se rodinného zázemí. Výsledky na úrovni vzdělání jsem zmínila již výše.

Posledním grafem mé praktické části práce je srovnání, zda se dají vysledovat rozdíly v úrovni morálního uvažování u žen a u mužů. Ze získaných dat vyplynulo,

že jak ženy, tak i muži bez ohledu na studijní obor, který studují, uvažují z velké části shodně a to na té nejvyšší postkonvenční úrovni morálního vývoje.

6. Závěr

Závěrem mé bakalářské práce bych ráda zmínila, že i když slovo morálka se zdá býti již téměř archaickým výrazem, její hodnota je věčná.

I když v dnešní uspěchané době se často projevují ve společnosti známky lhostejnosti, bezohlednosti, intolerance a závisti, nesmíme se vzdávat svých morálních zásad a více než kdy jindy je vštěpovat našim dětem. Bez morálky nebude práva, bez morálky nebude norem, bez morálky nebude pravidel. Pravidel, která určují fungování člověka v celé společnosti, pravidel, která znamenají cítit pevnou zem pod nohama v případě zásadních rozhodnutí a řešení každodenních problémů, které nám přináší život. Proto je třeba slovo morálka neustále uvádět v povědomí a srozumitelně buď svými činy či radami předávat mladým generacím, aby i ony nezapomněly, jak důležité je, chovat se mravně a jít svým příkladem druhým.

Mým vyjádřením svého postoje k morálce vůbec, bych ráda zakončila svoji práci krásným vzkazem jednoho z mnoha slavných autorů Ericha Fromma, který napsal, že: “poprvé v historii závisí fyzické přežití lidstva na radikální změně lidského srdce“ (Vacek, 2008, s. 6).

7. Seznam použitých zdrojů

- ČÁP, Jan. MAREŠ, Jiří. Psychologie pro učitele. Vyd. 1. Praha, 2001. 654 s. ISBN 80-7178-463-X
- DRAPELA, Victor J. Přehled teorií osobnosti. Vyd.6. Praha, Portál, 2011.175 s. ISBN 978-80-262-0040-6
- EYROVI, Linda a Richard. Jak naučit děti hodnotám. Vyd. 3. Praha, Portál, 2013. 156 s. ISBN 978-80-262-0399-5
- GILLIGAN, Carol. Jiným hlasem: o rozdílné psychologii žen a mužů. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 191 s. Spektrum (Portál). ISBN 80-7178-402-8.
- GILLIGANOVÁ, Carol. Jiným hlasem. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. 545 s. ISBN 80-7178-402-8
- HASS, Aaron. Morální inteligence. Vyd. 1. Praha, 1999.151s.ISBN 9788072490103
- HEIDBRINK, Horst. Psychologie morálního vývoje. Vyd. 1. Praha, Portál, 1997.176 s. ISBN 80-7178-154-1
- KUČEROVÁ, Stanislava. Obecné základy mravní výchovy Vydavatelství Masarykovy univerzity, Brno. 1994. 49 s. ISBN 80-210-0183-6
- ŘÍČAN, Pavel. Cesta životem. Vyd. 3. Praha, 2014.392 s. ISBN 978-80-262-0772-6
- VACEK, P: Rozvoj morálního vědomí žáků. Portál Praha, 2008, 128 s., ISBN: 978-80-7367-386-4
- VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0

8. Přílohy

Příloha č. 1:

Souhrnné výsledky z analýzy respondentů podle věku, pohlaví, ročníku studia, typu školy a dosažení dospělosti

Celkový počet respondentů	153
z toho: muži	109
z toho: ženy	44
Celkový počet respondentů - 1. ročník	66
z toho: muži	28
z toho: ženy	38
Celkový počet respondentů - 2. ročník	44
z toho: muži	6
z toho: ženy	38
Celkový počet respondentů - 3. ročník	43
z toho: muži	10
z toho: ženy	33
Celkový počet respondentů - typ školy/SOŠ	68
z toho: muži	4
z toho: ženy	64
Celkový počet respondentů - typ školy/SOU	85
z toho: muži	40
z toho: ženy	45
Celkový počet respondentů - typ školy/SOŠ/plnoletost	68
z toho: do 18 let	52
z toho: nad 18 let (včetně)	16
Celkový počet respondentů - typ školy/SOU/plnoletost	85
z toho: do 18 let	57
z toho: nad 18 let (včetně)	28

Příloha č. 2:

Vyhodnocení preference druhu zálib a zájmů ve volném čase, preference charakterových vlastností ve vztahu s partnerem/partnerkou a vnímání pojmu "morální chování"

Celkový počet odpovědí*/záliby a zájmy/typ školy	413
Celkový počet odpovědí/záliby a zájmy/SOŠ	206
Sport	41
Hudba	9
Knihy	27
Zvířata	44
Facebook	52
Počítač	12
Kutilství	21
Celkový počet odpovědí/záliby a zájmy/SOŠ	207
Sport	51
Hudba	14
Knihy	10
Zvířata	35
Facebook	54
Počítač	29
Kutilství	14
Celkový počet odpovědí/vlastnosti partnera/ky	702
Celkový počet odpovědí/vlastnosti partnera/ky/SOŠ	318
Bohatý/á	7
Spolehlivý/á	51
Krásný/á	32
Spravedlivý/á	24
Rozhodný/á	17
Empatický/á	34
Tolerantní	33
Inteligentní	27
Dobrosrdečný/á	21
Pracovitý/á	32
Vtipný/á	32
Morální	8
Celkový počet odpovědí/vlastnosti partnera/ky/SOŠ	384
Bohatý/á	12
Spolehlivý/á	55
Krásný/á	39
Spravedlivý/á	34
Rozhodný/á	15
Empatický/á	30

Tolerantní	41
Inteligentní	34
Dobrosrdečný/á	28
Pracovitý/á	31
Vtipný/á	62
Morální	3

* Respondenti měli možnost zaškrtnout více odpovědí ze všech nabízených možností. Ze sedmi nabízených zálib a zájmů vybírali v průměru 2 – 3 možnosti a z dvanácti nabízených charakterových vlastností vybírali v průměru 4 – 5 možností.

Příloha č. 3:

Souhrnné výsledky vývojových stadií morálního zrání (předkonvenční, konvenční, postkonvenční) podle věku, typu školy a úplné/neúplné rodiny

Distribuce odpovědí u respondentů do 18 let	1093
Předkonvenční	165
Konvenční	381
Postkonvenční	510
Jiné	37
Distribuce odpovědí u respondentů nad 18 let (včetně)	434
Předkonvenční	41
Konvenční	143
Postkonvenční	212
Jiné	38
Distribuce odpovědí u respondentů SOŠ	851
Předkonvenční	128
Konvenční	292
Postkonvenční	385
Jiné	46
Distribuce odpovědí u respondentů SOU	676
Předkonvenční	78
Konvenční	232
Postkonvenční	337
Jiné	29
Distribuce odpovědí u respondentů z úplné rodiny	821
Předkonvenční	99
Konvenční	293
Postkonvenční	398
Jiné	31
Distribuce odpovědí u respondentů z neúplné rodiny	706
Předkonvenční	107
Konvenční	234
Postkonvenční	323
Jiné	42

Příloha č. 4:

Vyhodnocení preference ceněných vlastností, očekávání v rodině a ochoty pomáhat

Celkový počet odpovědí podle ceněných vlastností*	232
Láska	86
Radost	70
Spravedlnost	44
Čestnost	20
Bohatství	12
Celkový počet odpovědí podle preference očekávání v rodině	171
Preference rodinného zázemí	85
Preference porozumění	67
Preference zdroje financí	19
Celkový počet odpovědí podle ochoty pomáhat v rodině	182
Dobrovolně	90
Na požádání	70
Z donucení	13
Za finanční odměnu	6
Nepomáhám	3

**Respondenti měli možnost zaškrtnout více odpovědí ze všech nabízených možností. Z pěti nabízených charakterových vlastností vybírali v průměru 1 - 2 možnosti, ze tří nabízených typů rodinného zázemí 11 % respondentů zvolilo více než jednu možnost a také z pěti způsobů pomoci v rodině zvolilo 18 % respondentů více než jednu možnost.*

Příloha č. 5:

Souhrnné výsledky vývojových stadií morálního zrání (předkonvenční, konvenční, postkonvenční) podle věku a vztahu k rodině a vztahu k typu školy.

Distribuce odpovědí u respondentů do 18 let/rodina	548
Předkonvenční	38
Konvenční	220
Postkonvenční	273
Jiné	17
Distribuce odpovědí u respondentů nad 18 let (včetně)/rodina	217
Předkonvenční	8
Konvenční	77
Postkonvenční	116
Jiné	16
Distribuce odpovědí u respondentů do 18 let/typ školy	548
Předkonvenční	128
Konvenční	162
Postkonvenční	238
Jiné	20
Distribuce odpovědí u respondentů nad 18 let (včetně)/typ školy	217
Předkonvenční	33
Konvenční	66
Postkonvenční	96
Jiné	22

Příloha č. 6:

Vyhodnocení odpovědí respondentů na otázky důležitosti vzdělání a morálních postojů ve školních situacích

Celkový počet odpovědí z hlediska důležitosti vzdělání	152
Vzdělání je důležité: spíše ano	55
Vzdělání je důležité: ano	87
Vzdělání je důležité: spíše ne	4
Vzdělání je důležité: ne	0
Uživím se i bez vzdělání	6
Celkový počet odpovědí - přiznání se k opisování	153
Spíše ano	25
Ano	33
Spíše ne	73
Ne	22
Celkový počet odpovědí - vnímání křivdy	153
Domáhám se spravedlnosti	73
Neřeším to	29
Mrzí mě to	46
Nevadí mi to	5
Celkový počet odpovědí - zastání se slabšího	153
Jen pokud požádá	14
Pomohu sám	119
Nepletu se do cizí věci	13
Pomohl bych jen kamarádovi, jinak ne	7

Příloha č. 7:

Souhrnné výsledky vývojových stadií morálního zrání (předkonvenční, konvenční, postkonvenční) ve vztahu k morálce ve škole z hlediska plnoletosti, typu školy a úplné/neúplné rodiny a pohlaví

Distribuce odpovědí u respondentů do 18 let/škola	546
Předkonvenční	127
Konvenční	162
Postkonvenční	237
Jiné	20
Distribuce odpovědí u respondentů nad 18 let (včetně)/škola	219
Předkonvenční	33
Konvenční	66
Postkonvenční	98
Jiné	22
Distribuce odpovědí u respondentů SOŠ	335
Předkonvenční	62
Konvenční	90
Postkonvenční	171
Jiné	12
Distribuce odpovědí u respondentů SOU	430
Předkonvenční	98
Konvenční	137
Postkonvenční	165
Jiné	30
Distribuce odpovědí u respondentů z úplné rodiny	350
Předkonvenční	85
Konvenční	102
Postkonvenční	140
Jiné	23
Distribuce odpovědí u respondentů z neúplné rodiny	415
Předkonvenční	77
Konvenční	125
Postkonvenční	192
Jiné	21